

ОБЩИНА ВАРНА
ДИРЕКЦИЯ "МЛАДЕЖКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТ"

ОБЩИНСКА КОМИСИЯ ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ
НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ

ДЕЦАТА И НИЕ

училище за родители

ОБЩИНА ВАРНА
ДИРЕКЦИЯ "МЛАДЕЖКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТ"

ОБЩИНСКА КОМИСИЯ ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИТЕ
И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ

ДЕЦАТА И НИЕ

УЧИЛИЩЕ ЗА РОДИТЕЛИ

ВАРНА, 2007
РА "Моореа"

Книжката включва материали за родителите от специалисти – педагози, психолози и психиатри от централните и консултативните кабинети за социална превенция – Варна, както и случаи от дейността на обществените възпитатели от МКБППМН

ДЕЦАТА И НИЕ

Училище за родители

© Творчески екип:

Дъбина Карлова – секретар на ОКБППМН – Варна

Марийка Борачева – секретар на МКБППМН, р-н “Приморски”

Светлана Райкова – секретар на МКБППМН, р-н “Вл. Варненчик”

Елка Димитрова – секретар на МКБППМН, р-н “Аспарухово”

Капка Николова – координатор на централните и кабинетите за социална превенция в община Варна

© Редактор

Георги Венин

© Печат

“ПасатПрес” - Варна

© Предпечат и художествено оформление на корицата

Рекламна агенция “МООРЕА”

ISBN 978-954-91907-8-6

Скъпи родители,

С тази книга Общинската комисия, съвместно със седемте местни комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (МКБППМН) във Варна, желае да Ви бъде полезна при възпитанието на Вашите деца, в разбирането на поведението им, което изглежда понякога необичайно и необяснимо.

Книжката е насочена не само към родители, чиито деца имат асоциално поведение, а към всички, дори и към тези, които си мислят: "Това с моето дете не може да се случи!"

Детската душевност е изключително чувствителна и податлива на различни влияния и удари. Понякога Вие – родителите, улисани в динамиката на деня, не успявате да забележите признаците на промяна у децата си, не успявате да реагирате навреме и сте крайно изненадани, като чувате, че Вашето дете е извършило нещо, което подлежи на мярка по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.

За да не изпадате в подобна ситуация, съставителите на книгата "Децата и ние" са подбрали за Вас различни материали, обособени в три части.

В първата част ще откриете статии на психолозите и психиатрите от централните кабинети за социална превенция към местните комисии за БППМН във Варна – за развитието на децата, за семейните взаимоотношения, за насилието над деца и други проблемни области,

с които се сблъскват всекидневно специалисти-те при работата си с деца с противообществени прояви.

Надяваме се във втория раздел да откриете в предложените теми, наред с познатите, и нови неща, да намерите отговор на въпросите, които най-често задават родителите на деца, извършили противоправни прояви.

В третата част ще се сблъскате с истински съдби на деца и родители, преминали през изпитанията на допуснати грешки и по пътищата за тяхното преодоляване. В описаните случаи някои от Вас може да познаят себе си, други да оприличат близки, познати и роднини.

Екипът, подготвил книгата, ще бъде удовлетворен, ако след като я прочетете, Вие вече имате нови алтернативи за детското възпитание, за Вашето поведение и отношение към собствените Ви деца.

За обратна връзка с нас:

Общинска комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните

e-mail: okbppmn_varna@abv.bg

От екипа
Октомври 2007 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ИЗ ПРАКТИКАТА НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ ОТ ЦЕНТРОВЕТЕ И КАБИНЕТИТЕ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ В ОБЩИНА ВАРНА

1. Фиксираната агресия – Д. Георгиев, психолог 7
2. Нормално развитие през юношеството – д-р М. Топалова, детско-юношески психиатър..... 16
3. Семейни взаимоотношения и девиантни прояви – Б. Чалъкова, клиничен психолог, психотерапевт..... 19

II. ЗА ВАС, РОДИТЕЛИ!

1. Изкуството да си самотен родител.....23
2. Изчезнали деца.....29
3. Употребата на наркотици – предупредителни знаци 38
4. Що е домашно насилие? 40
5. Кака да разговаряме с децата за насилието? 41
5. Как да не попаднем в трафик? 42
6. Позитивни избори на родителите във възпитанието на децата 44

III. ИЗ ДЕЙНОСТТА НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ВЪЗПИТАТЕЛИ ВЪВ ВАРНА

1. Да създадеш доверие – д-р Яни Стефанов.....48
2. Моят пръв случай в МКБППМН – В. Шереметова ..50
3. Бегълката – Цвета Маринова 52
4. Отговорното родителство – Елена Вълчева.....54
5. За необходимостта от синхрон в институциите – Теодора Янева..... 57

ИЗ ПРАКТИКАТА НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ ОТ ЦЕНТРОВЕТЕ И КАБИНЕТИТЕ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ В ОБЩИНА ВАРНА

ФИКСИРАНАТА АГРЕСИЯ

Тригодишно дете седи на пода в хола и си играе с влакчето – локомотив, вагончета, релси, макети на гора, къщи и планина. Интересна, хубава, скъпа играчка. В един момент детето взема локомотивчето, върти го из ръцете си, оглежда го и се мъчи да извади колелцата – дърпа, но те не излизат. Удря веднъж локомотивчето в пода, после още веднъж и още... Успява да го “разглоби”, по-точно – да го счупи. Това агресия ли е?

Осемгодишно дете се прибира у дома си, възбудено е и в приповдигнато “добро” настроение. Бързо сяда пред компютъра и дърпа плота с клавиатурата, който в момента нещо заяжда и не се придвижва. Детето започва яростно да дърпа и да го клати силно нагоре-надолу, ядосва се и успява да го изтегли, и то така, че плотът излиза от жлебовете и пада на пода. Следва бегла гримаса на задоволство, заменена от страх. А това агресия ли е?

В своята книга¹, която изобилства с богат емпиричен материал по въпросите на агресията, авторите – Робърт Барън и Дебора Ричардсън – дават определение за агресията: **всяка форма на поведение, изразяващо заплаха или нанасящо вреда на друго живо същество**. Струва ни се, че към определението би трябвало да включим и “нанасящо вреда на материални ценности” – например широкия спектър на вандалски прояви, които в голямата си част са случаи на пряка и на “преместена” агресия.

Димитър Георгиев
психолог

¹ Барон, Р., Д. Ричардсон. Агресия (перев. с англ.). Санкт-Петербург, 1999.

Най-неприемливата реакция на майката (бащата и т.н.) в първия от посочените по-горе два случая е да последва шамар от нейна (негова) страна и изкряскване: *“Какво направи, бе...?”* Не по-малко неприемлива е тя и при втория случай.

Петгодишната разлика във възрастта на двете деца е не-малък период в тяхното развитие. Първото, въпреки че не може да обясни, да вербализира, да осъзнае своите действия, чрез тях опознава заобикалящия го свят и своите възможности да оперира с предметите от този свят. В случая неговите действия може би търсят отговор на въпроса, без детето само *“да си е задало този въпрос”* – *“Кое е това, скритото вътре, което дърпа влакчето?”* Действията му не може да се квалифицират като агресивни. Добре е да седнем при него, да разгложим, да сглобим, *да покажем и да кажем* какво става, когато блъска, удря, хвърля и т.н. влакчето. Най-вероятно това не е първата и със сигурност няма да е последната, счупена от него играчка. Но нашият подход трябва да е такъв: емоционално – и съответно за възрастта – *“рационално”* да му обясним последствията от нашите действия. Шамарът и епитетите оставят неудовлетворен познавателния му интерес. Известно е, че неудовлетворените интереси и потребности по-късно често провокират/мотивират агресивното ни поведение.

Ще сгрешим и ако не обърнем никакво внимание на детето и на случката – *“Е, голяма работа, ще купим друга!”* По този начин можем да започнем *да фиксираме*, постепенно да утвърждаваме един агресивен модел на поведение при разрешаване на *“проблемите”*. Да не забравяме и нещо друго – децата предпочитат да бъдат наказвани, но не и незабелязвани и пренебрегвани.

И при другото дете не бихме могли да искаме и да очакваме някакъв *“зрял и рационален”* подход при възникване на едни или други неуспехи или препятствия. Но все пак реалното поведение говори, че при него има нагласа, склонност да реагира агресивно в такива случаи. Нетърпението, моментното емоционално състояние, разбира се, дават своето отражение, но моделът на агресивно поведение може вече и да е фиксиран. По-точно би било да се каже, че е налице *фиксирана агресивност* като особеност на тази изграждаща се и развиваща се личност, *ако тези действия и начин на поведение се проявяват или са се проявявали и в други, различни ситуации*. По-

лезно, необходимо и благоприятно за бъдещото развитие на детето е, ако го наблюдаваме, насочваме и откриваме навреме признаците на агресивност – за да имаме до себе си един толерантен човек.

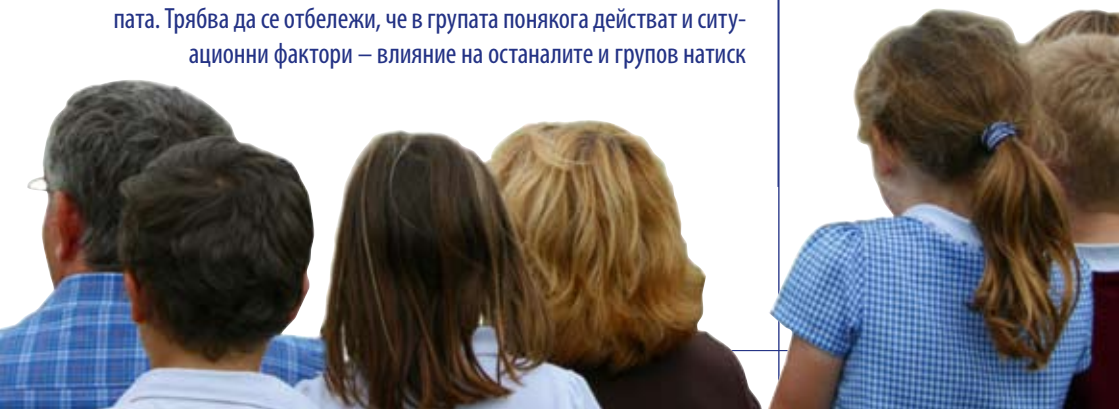
Трябва да направим пояснение, че не става въпрос за отглеждане и възпитаване на децата в “саксийна обстановка”, като ги опазваме от всякакви вълнения, сътресения и “лоши неща”, въпреки че децата ни са нашите “най-хубави цветя”. Проявите на агресивност са си съвсем нормални човешки реакции в някои ситуации – всекидневието предоставя доста поводи. Става въпрос за фиксирана, повтаряща се агресивност при общуването с околния свят (нерядко и със самия себе си – “мразя се”, “не мога да се понасям”, “приличам на...”, “ще се самоубия” и др.п.). Тази агресивност има своите причини, генезис и тенденция за *тоталност* – обхващане на все по-големи и различни сфери на това общуване с околния свят.

Можем да спрем вниманието си на някои фактори при формирането и развитието на агресивността.

Фактори, действащи в обкръжението на детето:

- **Семейството** е един от най-важните фактори. Може да се посочат агресивните родители и примерите на агресивни отношения в семейството. Нееднаквият подход на родителите към проявите на агресивност (ако единият ги толерира, а другият ги наказва) водят до неувереност в оценките на детето, раздвоеност и “разклащане” на и без това недостатъчно добре оформените и утвърдени морални нагласи и критерии. Тази неустойчивост и неувереност поражда напрежение, съмнения, които без достатъчна разяснителна и подпомагаща работа може да мотивират агресивно поведение.

- **Отношенията с връстниците** – в детските групи често се копират модели на агресивно поведение, демонстрирано в групата. Трябва да се отбележи, че в групата понякога действат и ситуационни фактори – влияние на останалите и групов натиск

по посока на демонстриране на агресивно поведение за постигане на едни или други цели. Колкото по-често тези цели са постигнати с агресия, толкова по-голяма е вероятността агресивното поведение да се възпроизвежда при отделните деца в различни ситуации.

• **Провокирана агресия и желание за отмъщение** – много от децата, които проявяват агресивност, твърдят, че са били предизвикани – “оня (оная) сам/а/ си го търсеше”. Може и “сам/а/ да си го е търсил/а/”, но при агресивни прояви изходът не винаги е предсказуем и управляем, и последиците понякога фатални и за двете страни.

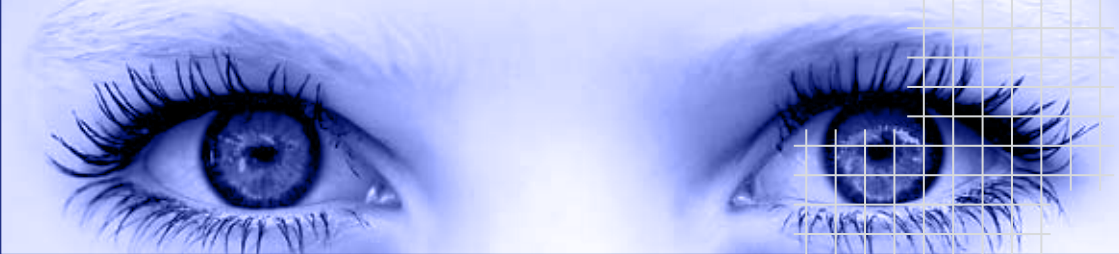
• **Социалното неравенство, завистта, ревността** също са фактори, които с продължителното си действие провокират при някои деца и затвърдяват агресивния стил на поведение.

• **Сцените на агресия в медиите, във виртуалното пространство и примерите в реалния живот.** Техният отрицателен ефект е изтъкван и подчертаван нееднократно. Но те действат съвместно с други фактори и тяхното влияние е толкова по-силно, колкото “по-благоприятна е почвата”, върху която попада това влияние – т.е. върху конкретен индивид с неговите изградени до момента морални нагласи, разбирания, оценки и т.н.

• **Употребата на алкохол, наркотици.** Общозвестен факт е, че много често в такива случаи отпадат моралните и социалните задръжки. Мотивират агресивност и при употребилия, и при околните спрямо него.

• **Личностни детерминанти при формирането и утвърждаването на агресивното поведение** – тяхното разделение от факторите на средата е условно, тъй като влиянието им е съвместно.

Засилена тревожност и страх от неодобрение. За подрастващите, а и не само за тях, е особено важно да бъдат добре приети, да ги забелязват, да се съобразяват с тях, да бъдат “значими” за другите. При неудовлетвореност на тези потребности често те реагират с агресивни изблици и се мъчат “с лакти” да си пробият път и да заемат “полагашото им се” място. Тази тактика не винаги води до желания резултат, освен ако не се прилага в групи с такива поведенчески ориентации, където агресивността се толерира и приема като нещо нормално. На другия полюс са деца, често потискани, пренебрегвани, незабелязвани, по-затворени. Те често са обект на

груби закачки, шеги и издевателство от страна предимно на подрастващи, които си проправят път “с лакти”. Такива negliжирани деца емоционално и поведенчески са като “дремещ вулкан”. Най-често, когато избухнат, агресията им е неконтролируема и с тежки последици. Фиксацията върху провокатора и върху накарнения “Аз” в тези случаи изключва всякакви морални и рационални доводи за въздържане от агресия и прояви на насилие.

Утвърдени (фиксиранни) реакции на опозиция. Опозиционните настроения и стремежът към еманципация са съвсем естествени и нормални за подрастващите. Идва момент, в който момчето (момичето) не повтаря и не върши това, което му казват родителите и за което му “ръкопляска”. Изгражда си собствено мнение и виждане за това, което е около него и което не винаги се покрива с онова, което му е обяснявано и внушавано. Колкото по-чувствителна е тази разлика, толкова по-висока е вероятността у подрастващия да се формира фиксирана агресивност – “против всичко и против всички”. Тя се изразява в недоброжелателност, негативизъм, готовност за противопоставяне и др.п. Децата проявяват раздразнителност и емоционална свръхчувствителност; агресивните им реакции (вербални, физически, автоагресивни, заместващи) са бурни, несъизмерими с предизвикалата ги причина. Най-често такава личностова структура имат деца, възпитавани с директивни, нетърпящи възражения методи и въздействия, без зачитане на личното мнение, с използване на насилствени методи за възпитание, съществени разминавания между това, което искат родителите, и онова, което вършат, липсата на пълноценно позитивно общуване в семейството.

Неизградено ценностно отношение към другите хора, предубеденост, предрасъдъци. Възпитаването в доброжелателно отношение, толерантност и уважение към другите хора, към техните права и интереси има възпиращ ефект върху формирането на агресивната настроеност и поведение. Не може да се възпитава уважение “към

своите” и неуважение “към другите” и да очакваме някакви положителни резултати от такова тотално разделение. Плодовете от това “възпитание” рано или късно се берат най-вече от “своите”.

Фрустрациите. Това са психични състояния, които възникват най-общо при: загуба – на родители, близки, приятели и др., включително и на материални ценности; лишаване – от обич, уважение, разбиране, съпричастност, възможности за пълноценен живот (тези лишения са особено пагубни в детска възраст); конфликти – в семейството, в приятелската среда и в други социални групи, както и при невъзможност да се направи правилен избор – например между два противоположни, но еднакво приемливи за детето варианта на поведение; препятствията по пътя за постигане на едни или други цели – тези препятствия може наистина да съществуват, но може да бъдат и плод на неточно възприятие. Честите фрустрации в повечето случаи водят до фиксиране на агресивни модели на поведение, насочени към “виновника”, т.е. към някаква изкупителна жертва за нашите нещастия и неблагоприятия. Нерядко се проявяват автоагресия, самообвинение за станалото и ставачото около нас, проявяващи се в неприемане на себе си, занижена самооценка, изолация и агресивна настроеност към околните. Проведени проучвания показват, че неудовлетворените и недоволните от себе си и от своите постижения (реализация) хора проявяват по-висока агресивност към другите. Явно и в тези случаи се задействат фиксирания механизми за търсене на “изкупителна жертва”.

Патология. Не без основание при много хора битува мнението, че агресивността е вродена, че е наследствена, че агресивният човек е с “болен мозък” и няма място сред нас – здравите и нормалните. Различните органични и функционални нарушения в материалния субстрат на психиката – мозъка, както и психичните заболявания влияят върху поведението, включително и върху честотата и силата на проявите на агресия – невъздържаност, хиперактивност с агресивни изблици, импулсивност, различни посегателства върху други хора и насилствени актове. От натрупания емпиричен материал посочените по-горе изследователи правят извода, **че агресивността е по-скоро биологически потенциална, а не толкова биологически детерминирана.** Този оптимистичен извод провокира търсенето и прилагането на

различни подходи, и методи на превенция, профилактика и терапия на агресивността.

Преобладаващата част от децата и възрастните смятат, че проявите на агресия трябва категорично да бъдат наказвани или санкционирани по някакъв начин – изразеното неодобрение и отдръпването от агресивното дете, изолирането му от останалите са също вид санкция. Този вид санкция често е по-тежък и се изживява по-болезнено от провинилия се – по този начин блокираме удовлетворяването на потребността му от общуване с останалите. Практиката показва, че в много случаи агресивно поведение, останало ненаказано и несанкционирано, се превръща във фиксирана агресивност. С други думи – утвърждава се стил на поведение в различни сфери на всекидневния живот, което съдържа заплахата или нанася вреди на живо същество и материални ценности. По отношение на наказанието е добре да напомним, че основна възпираща роля има неговата неотменимост – убеждението на извършилия акт на агресия, че ще бъде наказан (санкциониран) и това наказание (санкция) няма да бъде избегнато, а не толкова знанията за това, че определено поведение е наказуемо и какъв е размерът на това наказание (санкция). Времето от извършване на агресивния акт до санкцията трябва да е кратко, да се наказва конкретният акт, а не да се изтъкват аргументи за “минали прегрешения”, останали по една или друга причина несанкционирани. Неблагоприятно е и прилагането на “двоен стандарт” при санкционирането на агресивните прояви. Практиката изобилства от случаи, при които “черните овце опират пешкира”, а действителните виновници остават несанкционирани. Резултатът от несправедливото наказание е обективно неблагоприятен и за двете страни: за “черната овца” това е озлоблението и засилване на агресивната готовност, а при несанкционирания – убеждението, че “може да се действа и така”.

Въпреки че отделихме доста внимание на наказанието, без да засегнем всички негови особености, би трябвало да отбележим и други практически подходи при превенцията на агресивността.

Изключително важно е пълноценното *общуване* с децата по всички въпроси, но тук отделяме внимание на въпросите, свързани с агресивността. Колко пъти сме разисквали такива въпроси с нашите деца? Анализирали ли сме причините, мотивите на агресивните изблици на нашето дете? – Немотивирана агресия не съществува!

- ↳ В нашите разговори привеждаме ли примери за прояви на неагресивно поведение и разрешаване на конфликти?
- ↳ Посочваме ли примери за агресивни хора, които свършват зле, и изтъкваме ли логични аргументи за опасностите, които крие агресивното поведение?
- ↳ Колко често ние самите сме проявявали агресивност, включително към нашите деца? Оправдано ли е било това наше поведение?

При добро желание всеки от нас може да се замисли над тези въпроси и да направи необходимото за доброто развитие на своето дете. Можем да посочим *възпитаването и култивирането на: сдържаност в поведението* – при децата това струва доста усилия; **емпатична способност** – способност за съчувствие към другия човек, вземане “присърце” на неговите проблеми, оказване на подкрепа и помощ за тяхното разрешаване, ако поиска. **Емпатичните способности** се култивират от най-ранна детска възраст. Ако оставим тази работа “за после” – например за през пубертета, емпатичните способности, доколкото има някакви наченки, остават недоразвити и в по-зряла възраст.

Друг подход при овладяването и туширането на агресията е *катарзисният метод* – образно казано, “изпускане на парата” на агресивното дете. То расте буйно, невъздържано, хиперактивно и агресивно. Необходимо е тази “клокочеща” енергия, съобразно неговите интереси и възможности, да бъде насочена (или пренасочена) в позитивна насока – спорт, различни занимания, работа у дома и навън, съответна за възрастта му, и други подобни дейности. Не са за подценяване и *отбелязването, награждаването и поощряването* на алтернативните на агресивността постъпки на детето – проявите на толерантност, загрижено отношение, алтруизъм,

помощ и съчувствие. Както вече посочихме, децата предпочитат дори да бъдат наказани, но не и незабелязани и пренебрегнати.

През последните години бе натрупан солиден опит в организирането и провеждането на *тренинги* – в световен, национален и местен мащаб, по различни проблеми. Има и добри специалисти, които се ангажират с тяхното провеждане – в институции (училища и др.) или извън тях, в подготвени за целта места. Бихме посочили някои проблеми, по които може да се организират тренинг-групи от деца:

- ↳ общуване и печелившо поведение;
- ↳ конфликти и тяхното разрешаване;
- ↳ противопоставяне на негативен групов натиск;
- ↳ отстояване на позиции;
- ↳ плюсове и минуси на агресивния стил на поведение и др.

Съществува ресурс, който би могло да се използва – при желание и при доброволно участие. *Индивидуална работа*: въпреки някои общи белези и характеристики, проявите на агресивност все пак притежават индивидуален “облик” – своя причинност, развитие и интензитет, което прави индивидуалният подход към конкретното дете особено полезен и ефективен. Разбира се, тази полезност и ефективност е по-чувствителна и трайна, когато квалифицираната помощ е оказана навреме, а не след като “колата се е обърнала” – въпреки че и тогава може да се помогне. □

Димитър Георгиев
психолог

НОРМАЛНО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ ЮНОШЕСТВОТО

Д-р Милена Топалова
детско-юношески
психиатър

Юношите не са млади възрастни, а растящи деца и техните емоционални нужди са подобни на детските. През този период те трябва да чувстват, че някой ги обича и приема.

Преживяването за приетост увеличава тяхната увереност и им дава възможност да развият своя потенциал – интелектуален и емоционален. Ако тази нужда не е задоволена – те са неуверени, гневни и депресивни.

Всеки юноша е индивид с уникална индивидуалност. Родителите често са разтревожени или объркани от промените, които настъпват у децата им. Независимо от уникалността на всяко дете, има нужди и последици, пред които се изправя всеки индивид по време на юношеството.

Тук са представени нормалните за етапа на средното и късното юношество задачи, чувства и поведения, в които се лутат огромна част от тийнейджърите.

По пътя към своята психо-сексуална и психо-социална зрелост подрастващите трябва да се справят с **кризата на идентичността, кризата на сексуалността и кризата на авторитета.**

Психологичните задачи, които са свързани с тези кризи и стоят пред юношите са:

1. Да развият удовлетворяващ ги и реалистичен образ за собствената си личност и тяло.

➔ През този период юношата се изправя пред чувството на промяна в идентичността и са нужни доста усилия за приемане на собствената променяща се идентичност – физическа и личностова. Усещането за странност и непохватност е свързано с промяната на собственото тяло. Тийнейджърите внимателно сравняват развитието си с развитието на връстниците си. Характерна е фиксацията върху собственото тяло и личност; преживяването за не-

сигурност води до редуване между високи очаквания и ниска самооценка. Настроенията са променливи – често мрачни, раздразнителни, потиснати.

2. Да развият нарастваща независимост от родителите и капацитет за саморегулация и себесъхранение.

- Децата стават по-малко открити; проявяват по-малко явна привързаност и обич към родителите, която се демонстрира; понякога дори са ситуационно груби; чести са оплакванията, че родителите се намесват в независимостта им;
- През този период се появява осъзнаването и разбирането, че родителите не са свършени; разпознават се и се идентифицират техните грешки и недостатъци – родителите се деидеализират;
- **Конфликтите** избухват тогава, когато поведението се отклонява значително от очакванията. Това е времето, когато тийнейджърът подлага на проверка правилата и границите, зададени от семейството и обществото – израз на това е експериментирането със секс и дрога;
- Децата и родителите спорят много през пубертета, като конфликтите продължават и през средното юношество. Различията се разрешават значително по-лесно през късното юношество;
- Отношенията **дете-родител** стават по-сложни и комплексни, ако родителите и юношата активно участват в процеса на взаимно предефиниране на връзката си, в резултат настъпва прегрупиране, в което родителите и юношата изграждат близка връзка, разрешават различията чрез зряло договаряне и взаимен респект.
- Развитието на юношата е по-добро, когато връзката **родител-дете** се характеризира със сигурна и надеждна привързаност; добре поддържани дискусии; подкрепяща комуникация и адаптивни стратегии за разрешаване на конфликтите.

3. Да развият удовлетворяващи връзки и взаимоотношения извън семейството.

- С нарастване на независимостта от родителите се засилва свързаността с връстниците и търсенето от тях на съвети,

подкрепа и интимност. Интересите и стилът на поведение са повлияни от неформалната група. Високата интензивност на комуникацията с връстниците се определя от нуждата на юношата да сравнява и експериментира, да изпробва и изпитва качествата и аспектите на развиващата се личност. Тази нужда на развитието обяснява защо на тийнейджърите никога не им омръзва да бъдат заедно.

4. Да развият подходящо изразяване и контрол над нарастващите сексуални и агресивни импулси.

- ↳ Засилен е интересът към противоположния пол – засилва се съответно безпокойството относно физическата и сексуалната привлекателност;
- ↳ Честата смяна на връзките е норма;
- ↳ Тревогите им са относно това, дали са нормални – съществува страх от хомосексуалността;
- ↳ Сексуалните фантазии са интензивна и съществена част от вътрешния психичен живот на юношите и ключовата задача е: тийнейджърите да успеят да превърнат еротичните копнежи в изразно средство на интимност и емоционална близост в междуличностните отношения.

5. Консолидация и укрепване на личността, която включва личния морален код и плановете за бъдеща реализация – лична и професионална.

- ↳ Здравото юношество, по време на което са решени всички задачи на развитието, резултатно изгражда здрава личност, която генерира обширен и пластичен репертоар от стратегии (модели) за справяне с превратностите в живота и благоприятства здравословния баланс между автономия и свързване с другите хора. □

*Д-р Милена Топалова
детско-юношески психиатър*

СЕМЕЙНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ И

ДЕВИАНТНИ ПРОЯВИ ПРИ ЮНОШИТЕ

В семейството функциите между родителите са разпределени.

Майчината роля се асоциира с грижата за дома, нежното отношение, прошката и разбирането, а **бащината роля** е свързана с въвеждането на Закона в семейството, на контрола по спазването му, санкционирането и твърдата воля.

Липсата на ясни норми, права и задължения между родителите е причина за чести недоразумения и конфликти между възрастните, а това винаги рефлектира върху децата и тяхното психично развитие.

Поведенческите отклонения се проявяват най-вече в юношеската възраст. Стадиите, през които преминава юношата, може сами по себе си да са източник на патологични прояви:

1. Стадий на огледалото: Има определен период, през който юношите се заседяват пред огледалото. Това е нормално, доколкото юношата съзерцава през новата си кожа детето, което е бил, и се учудва на новия си вид. Юношата се съмнява във външния си вид. Това води до усилена тревожност. Затова той търси понякога драстична промяна на външния вид – неприемливо облекло, отказ от храна и други отклонения на приетата норма.

2. Стадий на протест срещу родителите и авторитетите: сферите на дейност, които са предмет на конфликт между родители и деца, са многобройни и различни – всичко, което се отнася до поведението (хранене, обличане, хигиена, сън; дисциплинатата в училище, вечерния час и др.), е засегнато. Най-честите предизвиквания за протест са върте в семейната среда.

Предизвикването може да бъде изместено и извън семейството, най-често към училището.

Това става в случаите, когато родителите отсъстват или когато отхвърлят промените в юношата.

Боряна Чалчкова
клиничен психолог,
психотерапевт

3. Стадий на траур по детството: Това е стадий на носталгия по невинното детство и безгрижието; стадий на нежелание да се поемат отговорностите на възрастните. Нарушените семейни граници и норми в детството често стават основа за инфантилно и отклоняващо се от нормите поведение в юношеството.

4. Съществува стадий на траур по родителите от детството: стадият на носталгията по прощаващите прегрешенията и поемащи вината родители. За да влезе в зрелостта, юношата губи символично родителите си и изгражда своите психически (интериоризирани) "родители". Връзката със значим възрастен за детето – роднина, учител, близък на семейството, е важен етап от израстването, за да може да се премине безкризно (без драстични отклонения) към зрелостта. Затова на този стадий изискванията към родителите са засилени – те трябва да ревизират основните правила на поведение, съответни на новия етап на развитието. Основните способности, които се активират от страна на родителите към юношата са: разбиране, приемане на промените и твърдост в изискванията.

Поведенческите отклонения се проявяват в още по-голяма степен, ако има привнесени отвън патологични явления, каквото е физическото или психическото насилие – често явление в семейството в условията на социални кризи, нестабилност и несигурност.

5. Стадий на групиране: През този стадий юношата трябва да си създаде психологическо убежище, понякога – без да е имал сигурност в детството. Той трябва да порасне и да премине в света на възрастните, често – без да е изживял пълноценно детството си. Групата на връстниците спомага тези процеси да се компенсират. Юношата става индивид и самостоятелна личност, като преминава през групата. Този труден преход често е съпътстван от противоположни прояви.

Поведенческите реакции и психичните състояния при юношите се групират в няколко насоки.

В юношеството много бързо, а понякога и **без преход, се преминава от мисъл и фантазия към действие.** Тези действия в много случаи са рискови по отношение на здравето и на социалния статус: взимане на дроги; злоупотреба с лекарства; спортове, в които има движение "по ръба на острието" и които стигат

до границата на физическата издръжливост, до изтощението; рискови сексуални контакти; противообществени прояви – бягства от дома и от училище, кражби, хулиганство и др.

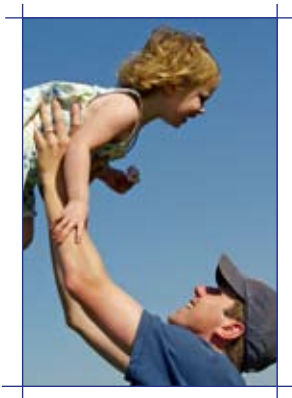
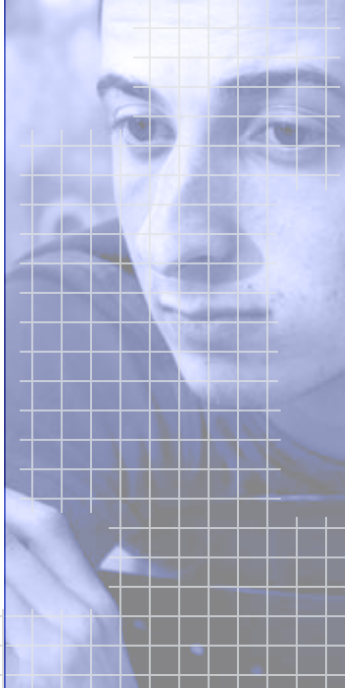
Често се стига до брутално прекъсване на връзките в семейството и излагане на опасност от рискови контакти в криминални групи.

Протестът против възрастните често е придружен с престъпване на Закона, а преминаването на бариерата на нормите има героичен, и затова – награждаващ за юношата смисъл. За този възрастов период с най-голяма сила важи поговорката **“Забраненият плод е най-сладък”**.

Потиснатостта е често срещано състояние. Тя носи много от аспектите на депресията: нежелание за живот – черни дрехи и рисунки, афиширана самота, с негативно отношение към обществото. Потиснатостта стои в основата на вземането на наркотици и опитите за самоубийство. Необходим е **значим възрастен** – родител или някой, който да замести липсващата родителска фигура. При слаб или отсъстващ родител депресивните преживявания на юношата често очертават патологична реакция на загуба на “несъществуващ” обект: трябва нещо да се изгуби, за да се намери новото, но няма какво да се изгуби.. Родителстването е нарушено, тъй като родителят е в слаба позиция – или отсъства, или упражнява насилие, или е жертва на насилие, или не е бил достатъчно силен да предпази от насилие. Във всички случаи юношата е уязвим. Съществува риск от зависимост – наркотична, алкохолна, от девиантна група, както и от мисли и опити за самоубийство.

При излизане от етапа на детството има два водещи процеса – **диференциация от родителите** (изграждане на самостоятелната личност) и **психологическо отделяне от тях**. При юноши с девиантни прояви проблемът се обуславя от неосъществения, или дефицитен, процес на сближаване между дете и родител и усвояване ролята на добрия родител, при което се придобива жизнена-та нагласа **“Аз съм добър – ти си добър”**.

Това са състояния, които очертават двете страни на една и съща монета – агресия и автоагресия в поведението на юношата. Крайните резултати от тези състояния, изразени в поведенчески прояви, са: нарушаване на Закона и посегателство върху собствения живот.

Тези процеси трябва да бъдат обект на поправително-възпитателната работа.

Най-типичните семейни ситуации, които са предпоставка за девиантното поведение през юношеската възраст, са:

- ↳ Когато майката отглежда сама децата (мъжът отсъства трайно, работи извън града) или е самотна майка;
- ↳ Когато бащата е без сигурна и стабилна работа;
- ↳ Когато има злоупотреба с алкохол от страна на бащата, на майката или на двамата родители;
- ↳ Когато има домашно насилие и децата са потърпевши като свидетели или като жертви;
- ↳ При развод, когато децата стават оръжие във “войната” между родителите;
- ↳ В случаите на отсъстващи родители, когато родителските задължения са прехвърлени на бабата и дядото;
- ↳ При неравнопоставеност между родителите и намеса от страна на бабата и дядото в семейните отношения.

Бащината роля може да се изпълнява и от майката, от дядо, чичо или друг възрастен роднина на семейството. Трябва да се осъществяват нейните функции. В противен случай се провокират противообществени прояви при юношите. Майчината роля е нужна за подкрепа, приемане и емоционално съучастие в израстването на юношата.

Превенцията на противообществените прояви трябва да се насочи към засилване на тези роли в семейството. □

*Боряна Чалъкова
клиничен психолог,
психотерапевт*

ИЗКУСТВОТО ДА СИ САМОТЕН РОДИТЕЛ

*Тери Хилман и Пам Уейнтрауб
Превод Св. Райкова*

След шока от развода, който бавно затихва, се сблъсквате с реалността, че вие и децата ви ще сте едно малко семейство. Дали вашите деца живеят предимно с вас, или пък сте заедно само два дни седмично или по-рядко, вие ще усещате липса в семейството – другия родител. С това ще трябва да свиквате. С времето новите навици на живот ще започнат да ви изглеждат нормални и раните от това разкъсване на семейството ще заздравеят.

НОВО НАЧАЛО – ВИЕ И ВАШЕТО ДЕТЕ

Първо, да сте самотен родител, може да е претоварващо. Помните ли как сте се чувствали, когато се е раждало първото ви дете? Били сте боязливи, но и въодушевени. Не сте знаели какво да очаквате. Чувствали сте се изчерпани и изплашени от отговорностите за този нов живот. Сега се налага да израснете според възникналата нужда. За самотния родител това е време за преориентация.

РОДИТЕЛЯТ, НА КОЙТО СА ПРИСЪДЕНИ РОДИТЕЛСКИТЕ ПРАВА

Каква е в действителност промяната за вас? Например няма да имате подкрепа, когато дисциплинирате. Може би ще сте сами, докато помагате на децата за домашните. Само вие ще им подавате топката или ще играете на баскетбол с тях след училище. Сами ще сте с тях по време на вечеря. Като изключим последното, не всичко е толкова лошо. Взаимоотношенията с детето ви може да станат по-близки от преди, освен това най-после другият родител

може да обърне, макар и малко, лично внимание на детето, докато се среща през определеното време с него. “Но кога ще мога да си поема дъх?” – може да попитате. Вашата почивка ще настъпи, когато детето е с другия родител. Ето защо за вас е важно да останете в поносими отношения с бившия/та – от непрекъснати скандали да не се стигне до отчуждение между детето и другия родител и той да не желае да поддържа връзка с детето заради неприятните срещи с вас. Не бива да забравяте, че има разлика в това, да бъдеш неподходящ или лош съпруг и да си лош баща. Не бъдете егоистични и поради страховете си, че детето ще харесва повече другия родител, не го настройвайте против баща му/майка му. В случаите, когато е вредно или опасно за детето, е добре тези отношения да се сведат до минимум, но в останалите случаи ще е по-добре детето да познава и да разчита на другия си родител.

СЕМЕЙНАТА КРЪГЛА МАСА – ВСИЧКО ЗА ВЕЧЕРЯТА

Опитвайте се да каните понякога приятели или съседни, роднини един път седмично, или извеждайте децата на заведение (дори и по-скромно), за да сте заобиколени от хора. Нека те да не са непрекъснато пред телевизора, докато се хранят. Ако е възможно бъдете заедно. Това ще ви даде чувство за семейна принадлежност.

ВЪПРОСЪТ С ДИСЦИПЛИНАТА

Изследванията показват, че децата се справят добре с внимателно дисциплиниране, съчетано с много общуване и любов. Може да сте изкушени да глезите децата си, за да преодолеят болката, през която преминават по време на развода. Оказва се, че такъв подход е с най-лош изход за детето. Дори по-директивен, авторитарен стил (без насилие) е по-вероятно да помогне на децата в сравнение с позволяващия стил. По това време децата се нуждаят от граници, съчетани с търпение и разбиране.

ВИЕ СЪЩО СТЕ ЛИЧНОСТ

Погрижете се за собствените си нужди – това е нещо много важно, за да са подкрепени децата ви. Ако вие сте нещастен, това ще има силно въздействие върху децата ви. Те се нуждаят от вашата подкрепа и сила. Плашещо е за деца от всякаква възраст да

виждат родителя си потънал в депресия, това може емоционално да им повлияе; за много от тях чувството, че са “загубили” единия родител при развода, е достатъчно плашещо и болезнено. За да им помогнете, помогнете на себе си:

- ↳ Осигурявайте си достатъчно почивка и упражнения, хранете се здравословно.
- ↳ Срещайте се с нови хора, излизайте.
- ↳ Премебелирайте, променяйте обстановката у дома.
- ↳ Включете се в някакъв курс или имайте хоби, занимание.
- ↳ Ако е необходимо, отидете на психотерапевт, за да си изясните как ще продължите живота си.

Като родител, който упражнява родителските права, вие имате много задължения – докато бившия ви съпруг присъства в живота на детето ви, няма напълно сам да отглеждате детето ви.

РОДИТЕЛЯТ, КОЙТО НЕ ЖИВЕЕ С ДЕТЕТО

Този родител също се сблъсква с нови предизвикателства – нов дом, понякога и нова работа. Добрата новина за вас е, че имате достатъчно време за свои занимания, когато детето не е с вас. А когато е с вас, може да предоставите това време изцяло на него, без да сте обезпокоени от други проблеми. Ако например преди развода сте му отдавали недостатъчно време, тъй като сте се връщали уморени от работа и е трябвало да извършвате още куп неща, да обръщате внимание на съпруга/та си или роднини, сега вече ще имате повече време, за да развиете пълноценни отношения с децата си.

Родителят, който не живее постоянно с децата, а това често е бащата, може да развие някои печеливши стратегии, за да засили връзката си с детето, с което не се вижда всеки ден:

- ↳ Нека детето ви има телефонна линия GSM, така че да можете да се свързвате с него, без да минавате първо през бившия/та. Това е необходимо, особено, когато тя/той не е преживял развода и му/й е неприятно да се обаждате. Не бива да карате детето да прави нещо против другия си родител или непозволено от него, но ви е необходимо да имате лична връзка и детето да знае, че мислите ви са с него.

- ↳ Изпращайте му снимки – включително по Интернет, от съвместните ви срещи и занимания – така ще изградите трайни спомени, дори когато ви няма край детето.
- ↳ Заедно направете нещо, което да може да ползва или на което да се любува – посадете заедно дърво, цвете.
- ↳ Ако ви е възможно, посещавайте спортните му и други прояви, учете го на различни спортни игри.
- ↳ Притичвайте се на помощ, когато е необходимо бившият/ата да излезе някъде, за да гледате детето.
- ↳ Избягвайте синдрома “Дисни-родител” – опита на някои бащи да направят всяка секунда с детето специална. Такива родители непрекъснато организират забавления, купуват неща, които понякога са излишни. Те демонстрират само една част от себе си и не оставят отношенията да се развият нормално; децата не познават техния живот и занимания достатъчно. Така може да се стигне до разглезване и противопоставяне с изискванията и начина на живот, който е установил другият родител, тъй като животът не е само забавление.
- ↳ Споделяйте дисциплинирането с вашия съпруг/а. Често това ще ви е трудно, тъй като ще ви се иска малкото време, прекарано заедно, да е приятно и ще се страхувате, че детето няма да желае контакт с вас, ако проявите критика или строгост. Но помнете, че е необходимо да развиете с бившия си съпруг/а стил на дисциплиниране, който да е последователен и в двете къщи, а да не си противоречи. Например, ако на детето е наложено наказание да не излиза от къщи, това наказание трябва да бъде изпълнено и от вас.
- ↳ Давайте на детето си усещане за възможностите, за хоризонтите пред него и го учете на ценности.
- ↳ Дайте си време след развода, през което да преосмислите нещата, за да не споделяте чувствата на гняв с децата си. Ако усетите, че ви е трудно да се справите с емоциите си, потърсете помощ. Тъй като много родители мъже нямат умения да се справят със силни емоции, има опасност те да се подчинят на импулса си да “отплуват”, да се отделят от емоциите и живота на децата си. Понеже това е най-го-

лямата грешка, която може да се допусне, препоръчваме ви терапия, за да се справите със силните чувства.

- Отнасяйте се към бившия/та си съпруг/а като към бизнес партньор. Бъдете вежливи и внимателни – степента на жестокост и кавги между родителите има пряко въздействие върху това, как децата ще израснат. Не се карайте пред децата си с другия родител.

Вашата задача като родители е от най-отговорните, които сте имали, и трябва да я изпълните, докато децата станат самостоятелни.

Какви са на практика вашите задължения? Освен да купувате дрехи за децата си, може да имате на разположение някои необходими неща за тях и във вашия дом – играчки, съоръжения и продукти за готвене (ако, разбира се можете да готвите). Ако не умеете да готвите, трябва да намерите откъде да поръчате или да излезете на заведение. Що се отнася до дисциплината, това трябва да се отнася както за дома, в който детето живее, така и за вашия дом.

Ако децата ви са твърде малки и не се чувстват уютно на ново място, върнете ги при майка им, бъдете търпеливи, като опитате да ги виждате за по-кратко време, но по-често, за да свикнат с вас. В крайна сметка ще се сдобиеете с доверието на децата си и те ще се чувстват удобно и спокойно с вас.

ИМАЙТЕ СОБСТВЕН ЖИВОТ

Да бъдете самотен родител е като да жонглирате. Ако не сте работили досега, най-вероятно ще трябва да преустроите целия си живот и да отделите по-голямата част от времето си за развитие на кариерата си. Ще се нуждаете и от помощ за децата, когато не сте у дома. В зависимост от възрастта им и финансовите ви възможности, може да се нуждаете от детегледачка през цялото или през определено време. Ако не разполагате с достатъчно финансови средства, може да искате помощ от роднини, съседи с малки деца или да си осигурите детска градина, ясла. За по-големи деца, ако имате възможност, ще е добре да има някого, който да ги посреща от училище – това ще им създаде чувство за сигурност.

Ще трябва да пазарувате във всеки свободен момент, който ви се появи, и да пригответе храна за детето си. Необходимо

ще е да прекарвате време с децата след вечеря – да проверите домашните им, да си поговорите за случилото се, да играете игри или да гледате интересни филми. Това е отдадено време, което ще ви възнагради, тъй като възможността ви да общувате и да изграждате здрава връзка с детето често ще е ограничена.

Вие също се нуждаете от приятели. Освен ако причина за развода ви е била появата на нова връзка, то в останалите случаи, някъде в процеса на съвземането ви от развода, ще бъдете готови да се срещате с нови хора. Да излизате отново на срещи, може да е плашещо и твърде емоционално натоварено за вас в зависимост от темперамента ви и от това, доколко тежък е бил разводът ви. Въпросът е как да вметите социалния живот в натоварената си програма и как това ще засегне децата ви. Разбира се, най-доброто време за такива срещи ще е, когато децата ви са с другия си родител. Първо, вие ще сте свободни да бъдете себе си, а не само родител. Второ, детето ви ще се нуждае от време, за да свикне с мисълта, че е възможно да сте въввлечени в романтични отношения с друга личност.

ДА СЕ ГРИЖИТЕ ЗА ДЕЦАТА

Без значение дали живеете постоянно с децата, или не, те се нуждаят от грижите ви. Като родители, и вие, и вашият партньор трябва да сте и майка, и баща на децата, когато сте отделно с тях. Всеки от вас е отговорен за благоденствието и здравето на децата, когато сте с тях – което включва и прегръдки, и целувки, хранене, миене на зъби и грижи, когато са болни. Това включва и спазването на определен режим и от двамата родители – за сън, приготвяне на домашни, водене и прибиране от уроци. Най-доброто за себе си и за детето можете да постигнете, ако имате партньори и приятели, които да ви съдействат при отглеждането на децата – другия родител, роднини и др. □

СЪВЕТИ, ПОМОЩ И ПРЕВАНТИВНИ ДЕЙСТВИЯ

КОГАТО ЛИПСВА ДЕТЕ

Ако детето не се е прибрало от училище в обичайното време и това не е характерно за него, тогава има причина за притеснения.

ТЪРСЕНЕ

Ако има основателна причина за притеснение, първото действие, което трябва да се предприеме, е *търсене по телефона* – в училището и при приятелите на детето. Ако Ви е известно, че по пътя към къщи детето се отбива в барчета, игрални зали, необходимо е да проверите и там. Ако търсенето е безрезултатно, необходимо е да потърсите активно детето, особено по маршрута, по който се прибира, като е добре някой да остане къщи до телефона. Тези две стъпки не бива да ви отнемат повече от 30 минути. Ако търсенето е безуспешно, добре е да се докладва в полицията за изчезнало дете. За да можете да дадете необходимата информация, добре е да знаете, че ще ви искат:

- физическо описание и актуална цветна снимка на детето;
- описание на дрехите, с които детето последно е било облечено;
- имена, адреси и телефонни номера на приятели, които детето може да посети.

Много често след изчезването на детето и съобщаването в полицията родителите нямат ясно разбиране дали детето се е изгубило, дали е похитено или е избягало. Ако родителите не са сигурни, добре е да предприемат следните действия:

- Да се проверят местата, където детето може да е отишло: кафета, барчета, дискотеки, паркове, концерти, гари, спирки и др.; добре е да претърсите площадките около вашите домове, тъй като малки деца може да спят дълбоко, дори когато много хора викат името им;

- Проверете дали детето е взело нещо със себе си – пари, дрехи;
- По два пъти проверявайте при приятели и познати;
- Проверете за възможно въвличане в секти и култове;
- Ако имате някои подозрения или мисли, проверявайте ги;
- Ако имате други деца, не крийте от тях – те могат да ви дадат ценна информация.

ПУБЛИЧНОСТ В МЕДИИТЕ

Ако е станало ясно, че детето е похитено, родителите би трябвало да обмислят начин за търсене чрез медиите. Полицията може да даде обичайно съвет, на кой етап от разследването може да се търси публичност и да работите във взаимодействие – това ще ви помогне да бъдете добре информирани през всички етапи на търсенето.

ПРАКТИЧЕСКИ ЗАБЕЛЕЖКИ

Съществено за родителите на изчезнали деца е да запазят работата си. Търсенето може да изисква много парични средства и не е добре да се лишавате от доход през това време. Отчаянието може да ви накара да се обърнете към възможности, които никога не бихте потърсили, ако сте стабилни, но колкото и да сте отчаяни не би трябвало да се предавате в ръцете на шарлатани – бихте могли да изгубите големи суми пари, без да получите смислена помощ. Бъдете внимателни, ако искате да се обърнете към частни детективи – има професионалисти с много добра подготовка, но има и неетични “търсачи”, които може да ви загубят време и пари. Във всички случаи търсете първо съвет от компетентни лица и препоръки, защото такова разследване може да се окаже скъпо.

КОГАТО ДЕТЕТО СЕ ВЪРНЕ

Ако детето се върне, родителите трябва да го посрещнат с обич и съчувствие. То ще има нужда да се чувства част от семейството, от което е било отделено. Изблик на гняв може да доведе до нов стрес и дори до ново бягство.

ПОДКУПИ, ЗАПЛАХИ И НАКАЗАНИЯ

След като един път избягалото дете се върне (особено ако му е за първи път), родителите прибягват до недотам мъдри

стратегии, вместо да се опитат да стигнат до корена на проблема в семейството. Такава стратегия е да се подкупва детето със скъпи вещи. Друг подход е родителите да заплашват детето с ужасни последици, ако го направи пак – например да го дадат в Дом. Урокът, който научава детето, е как да заплашва, за да постига целите си, вместо да стигне до необходимите отговори за постигане на семейна хармония. Други родители наказват децата, но това може да доведе до ново бягство и съпротива от страна на детето.

ДА СЕ ОПРЕДЕЛИ ИЗТОЧНИКЪТ НА НЕДОВОЛСТВО

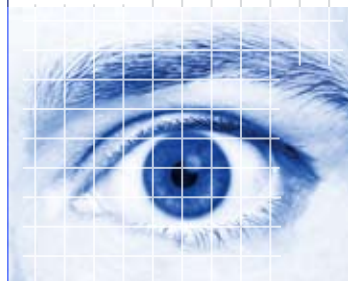
Обичайният фактор, кой кара децата да бягат, е недоволство от положението в семейството, в училище или проблеми във взаимоотношенията. След като детето се върне, това недоволство би трябвало да се изясни. Ако семейството не е в състояние да се справи само, добре би било да се потърси професионална помощ. В случаи, при които детето е било подложено на домашно насилие и е избягало, няма да е подходящо то да се върне отново у дома. То би трябвало да се настани в специализиран център, профилиран към жертви на насилие, и да се работи с цялото семейство, за да има шанс от промяна на отношенията вътре в него.

ПРЕДОТВРЯВАНЕ НА БЯГСТВА/ОТВЛИЧАНЕ НА ДЕТЕ

Първият и най-важен предпазващ фактор е детето да се възпитава в спокойна и любяща атмосфера. Постоянно подчертавайте и повтаряйте на детето си, че го обичате много. Изключително важно е, дори детето да се е отделило от дома си, то да знае, че ще е винаги добре дошло и прието с обич.

Ето някои важни неща, които родителите би трябвало да знаят, за да предотвратят бягство, загубване или отвличане на детето: от най-ранна възраст то би трябвало да знае името си – пълното, имената на родителите си, адреса си и телефонния си номер. Ако не може да запомни всичко, напишете му го и нека го носи със себе си. Поставете името на детето си от вътрешната страна на дрехата. Името и телефонният номер може да се напишат с нагорещена игла на подметката на детето – това е много полезно, особено в случаи на амнезия.

Добре е да имате винаги актуална снимка на детето си, кичур коса, копие от акт за раждане, дата от последния преглед и

състояние – здравен картон, кръвна група, имунизационен паспорт, рентгенови снимки, отпечатък от ходилото, ръкопис с негов почерк, запис на гласа му и др.

Децата би трябвало да знаят от възможно най-ранна възраст:

- ↳ как да използват телефон;
- ↳ номера на полицията, пожарната и др.

Детето трябва да Ви уведомява за всички телефонни разговори, проведени във ваше отсъствие, особено ако не е познавало човека от другата страна на линията.

ОСЪЗНАВАНЕ И НАБЛЮДЕНИЕ

Основно правило за децата ви трябва да е, да не пътуват на автостоп.

Уверете се, че няма опасност за тях, докато стигнат до спирката на автобуса си, който ги отвежда до училище. Децата не би трябвало сами да предприемат благотворителни акции “от врата на врата” или на улицата, или най-малкото да го вършат в група. Малки деца не би трябвало да бъдат оставяни сами, особено в големи търговски центрове или увеселителни паркове. Нека детето ви има стотинки в джоба си, за да може, ако му се случи нещо, да позвъни по телефона или да вземе автобус.

- ↳ Знайте телефонните номера на приятелите на детето си.
- ↳ Знайте по всяко време къде е детето ви и в каква компания е.
- ↳ Познавайте местата, които детето ви посещава и маршрута, по който се прибира.
- ↳ Сътрудничеството винаги облекчава – помолете съседите си да ви помогнат при надзора, правете и вие това за тях, ако е необходимо.

НЕПОЗНАТИ, ПОХИТИТЕЛИ И НАСИЛНИЦИ

Непознатите са хора, които детето или изобщо не е виждал, или не познава достатъчно добре. То трябва да знае, че тези хора може да са опасни за него. Детето не трябва да:

- ↳ приема подаръци от непознати;
- ↳ да се доближава много до непознати;
- ↳ да се качва в кола на непознати;
- ↳ да се вози на автостоп;

- ↳ да влиза в домове на непознати;
- ↳ да играе близо до обществени тоалетни или празни къщи.

Децата трябва да са нащрек за непознати, които питат за някое място или твърдят, че родителите им са дали съгласие да ги откара къщи. Ако някой непознат се доближи, за да го заговори, детето трябва бързо да се отдалечи от него и да каже на родители, учители.

Ако е следено от непознат, детето трябва:

- ↳ да извика за помощ и да потърси сигурност в училище или да бяга към дома;
- ↳ да се обърне за помощ към възрастен, на когото има доверие – продавачка в магазин, майка с дете, или да се насочи към по-близка къща на приятели или роднини.

Наблегнете на това, децата да ви информират за всеки случай, при който възрастен, дори роднина, ги е молил да пазят нещо в тайна помежду им. Физически и сексуален тормоз може да са причина за бягство на децата от дома и учителите би трябвало да са нащрек за промени в настроението и поведението, смущения в съня, загуба на апетит – подобни признаци може да са сигнали за насилие в семейството. **Децата трябва да занаят, че има части от тялото им, които са интимни, скрити и недосегаеми за другите. Ако някой се опитва да ги докосва по тези места или да иска от тях да го докосват по такива места, те незабавно трябва да съобщят на родителите си. Така че родителите трябва да знаят, ако някой се опита да докосне детето им по начин, който го засрамва, обърква, плаши или е неприятен.**

Има разработена програма, наречена “Поведение на защита”, чиято цел е да помогне на децата да развият способност да анализират и решават проблеми, включително и такива, които водят до бягство от дома. Тази програма е адресирана към всички форми на насилие – включително психологическо, и се основава на предположението, че децата са способни, дори и в трудна среда, да предприемат практически, физически и психологически стъпки, за да подкрепят себе си. Тази програма се основава на два принципа:

- ↳ всички имаме право да сме защитени през цялото време;
- ↳ няма нищо толкова ужасно, че да не можем да говорим за него с някого.

Има три основни концепции:

- ↳ **сигурност** – детето се насърчава да определя ситуации, при които е приемливо да се чувства уплашено;
- ↳ **ранни предупредителни знаци** – чрез които детето разбира, че се чувства уплашено – тялото му сигнализира за опасност, със слабост в коленете, треперене и др.;
- ↳ **свързване** – жертвата може да направи нещо, за да се защити, да потърси помощ – т.е. детето трябва да има мрежа, на която да разчита в случай на нужда.

Необходимо е да се знае, че бягството от училище може да е опасно не само защото е застрашено получаването на образование от детето, но и защото детето може да се постави в рискови ситуации, докато не е в училище.

Отвлечане от родител

Ако имате съмнение, че това може да се случи с вашето дете, след като упражняването на родителските права е отсъдено на вас, добре би било да имате идентифицираща информация за бившия си съпруг/а: име, прякор, адрес, телефон, физическо описание, цветна снимка, работно място, номер на колата, информация за личната карта, членство в организации и др. Такова нещо е по-вероятно да се случи при очаквани промени във вашия или неговия/нейния живот – повторна женитба, смяна на работа, преместване и др.

БЯГСТВО – ОСНОВАНИЯ ИЛИ ПРИЧИНИ

Кристийн Винсът в “Тийнейджъри – бегълци” посочва 6 причини за бягство:

- ↳ Има деца, които са повлияни от връстници или от медиите, убеждаващи ги, че у дома е твърде строго и скучно. Те вярват погрешно, че като избягат, животът им ще бъде весел и изпълнен със страхотни моменти. Такива млади хора вярват, че бягат към свободата, приключенията, към нови места, хора и преживявания. Те са уверени, че светът е по-забавен и възнаграждаващ.

- ↳ Други тийнейджъри може да избягат като реакция на реални събития с въображаеми или настъпили последици. Много бягства са спонтанни. Много млади хора бягат импулсивно след скарване с родителите (обикновено с някакви последиствия за тях) или от страх заради наказание поради някакво действие – например нежелана бременност или изключване от училище.
- ↳ Някои юноши бягат поради по-сериозни причини – дълго продължили конфликти с родителите поради бягства от училище или поправителни изпити, употреба на алкохол/наркотици; свързване с групи, които са престъпни, твърде много изисквания според тийнейджъра относно дрехи, вечерен час и др.
- ↳ Децата може да избягат поради някаква форма на насилие или пренебрегване, продължили дълго, непрекъснатият психологически тормоз може да е причина децата да избягат – непостижими изисквания, словесна агресия и критика или непостоянно поведение. По този начин бягството на детето му осигурява съхраняване на психичното здраве. Някои родители пък не осигуряват дори основни нужди на детето и го пренебрегват.
- ↳ Други тийнейджъри напускат дома си, след като са помолеени за това или изгонени от родителите си. До това се стига обикновено след дълги конфликти, при което родителите се предават и “вдигат ръце” от детето си. Някои родители всъщност не желаят наистина децата си и по този начин се освобождават от бремето на родителската отговорност и грижа. Други сами изоставят децата си и постоянно сменяят местожителството си, за да не бъдат открити.
- ↳ Някои деца, след като бъдат настанени в приют, дом за временно отглеждане или друга институция поради невъзможност да бъдат отглеждани от родителите си или по силата на съдебно решение, бягат от тези институции и по този начин влизат в графата “издирвани деца”. Ако за вашето дете има опасност да избяга или вече е бягало, може би ще е добре да си зададете честно въпроса, кои са причините за това.

БЯГСТВО – ЗНАЦИ ЗА ПОДГОТОВКА

Ето някои знаци, които могат да са сигнал за подготовка за бягство:

- ↳ **нарастваща изолация** – по-голяма затвореност от нормалната за детето;
- ↳ **извънредно много спорове** – нараснало раздразнение;
- ↳ **внезапни промени в настроението** – увеличаване на честотата и силата им;
- ↳ **увеличаване на нарушенията на правилата у дома и в училище (бягства);**
- ↳ **увеличаване на времето за сън** – може да е индикатор за проблеми или депресия, които могат да завършат с бягство, за да се прекъсне нежелан контакт с членове в семейството;
- ↳ **проблеми на родителите** – лични, финансови, брачни проблеми, чийто резултат е конфликт: някои деца, за да облекчат страховете си, може да се отделят от ситуацията чрез бягство;
- ↳ **заплахи за бягство** – приемоте ги сериозно и се стремете да преодолеете причините за тези искания, разговаряйте за това, но без да използвате наказание или заплаха, тъй като това може да възпрепятства децата да се върнат вкъщи, ако решат да избягат;
- ↳ **семейна криза** – смърт на член от семейството например;
- ↳ **внезапна промяна в предпочитаните приятели;**
- ↳ **вещи и пари с необясним произход** – мистериозни обаждания по телефона може да са сигнал за намерение за бягство или въвличане в незаконни, противообществени прояви – проституция и др.

Някои от тези белези са просто характерни за възрастта на юношата прояви; все пак, както е необходимо да се вземат навреме мерки за някоя болест, така е добре да се разговаря за недоволството на тийнейджъра. Ако наистина съществува опасност за юношата, е добре да се потърси помощ и от педагогическия съветник или от друг/а консултант/служба, предлагащ/а такива услуги.

ПРЕДОТВРЯВАНЕ НА БЯГСТВА

Джералд Аренбърг дава някои съвети за подобряване на комуникацията на родители и деца като превенция на бягства:

- ↳ **обърнете внимание** – наистина слушайте това, което детето ви казва;
- ↳ **отнасяйте се с уважение** – подкрепяйте детето си в израстването му и приемайте зрелостта, която то е постигнало;
- ↳ **опитайте се да разберете** – да погледнете на нещата от гледната точка на детето;
- ↳ **избягвайте етикетите** – идентифицирайте истинския проблем;
- ↳ **не използвайте емоционален шантаж** – децата негодуват против манипулациите;
- ↳ **не досаждайте** – твърде многото въпроси може да срещнат съпротива и да доведат до затваряне;
- ↳ **използвайте сътрудничеството** – работете като екип, за да определяте проблемите и техните разрешения;
- ↳ **не предпоставяйте готови отговори;**
- ↳ **обучавайте в отговорност** – предлагайте на децата си възможности, а не давайте заповеди, помагайте им да разбират последствията от поведението си;
- ↳ **похвалете позитивното** – уверете се, че наблягате на положителното поведение, а не на нежеланото;
- ↳ **разговаряйте за чувствата** – споделяйте чувствата. □

УПОТРЕБАТА НА НАРКОТИЦИ –

ПРЕДУПРЕДИТЕЛНИ ЗНАЦИ

Нищо не е толкова разрушително за тийнейджъра и неговото семейство, колкото употребата на наркотици. Затова по-ранната намеса за решаване на проблема е от много важно значение. Но често тийнейджърът употребява наркотици месеци или дори години, преди родителите да го осъзнаят. Дори когато са разбрали за такива прояви, те не оценяват реално въввлечеността на детето си в проблема.

Ако подозирате, че детето ви употребява наркотици, не пренебрегвайте предупредителните знаци. Децата рядко приемат идеите за развиване на зависимост. Повечето от тях мислят, че могат да овладеят опасността, да преодолеят риска. За някои тийнейджъри стресът от промяната в живота им и натискът от връстниците са толкова претоварващи, че употребата на наркотици е изкушаващо бягство от реалността.

34 ПРЕДУПРЕДИТЕЛНИ ЗНАЦИ ЗА УПОТРЕБА НА НАРКОТИЦИ

1. *Занемарена външност/хигиена.*
2. *Ниска самооценка, негативен Аз-образ.*
3. *Понижаване на оценките в училище.*
4. *Гневни изблици у дома.*
5. *Често миене на очите.*
6. *Необяснимо смъкване на телго.*
7. *Наличие на вещи, свързани с употребата на наркотици – спринцовки и др.*
8. *Нарушаване на установения от вас вечерен час.*
9. *Бягства.*
10. *Необясними проблеми с кожата.*
11. *Жестокост към членове от семейството.*
12. *“Стъклени” очи.*

13. Зачервени очи.
14. Дъх на химически вещества.
15. Липсващи ценни вещи.
16. Притежавани вещи с неясен произход.
17. Кражби/заеми на пари.
18. Смяна на приятелския кръг без ясни причини.
19. Депресия.
20. Затваряне в себе си.
21. Апатия.
22. Дръзко поведение.
23. Липса на интерес към бъдещето.
24. Потъпкване на семейни ценности.
25. Не уважава родителите си.
26. Лъже/заблуждава ви.
27. Необясними, потайни действия.
28. Пренебрегва последствията.
29. Липса на интерес към полезни занимания.
30. Словесна агресивност.
31. Манипулативност/егоистичност.
32. Липса на мотивация.
33. Бягства от училище и нежелание да се включи в домашни задължения.
34. Провлачен говор.

Ако голям брой от тези знаци се отнасят за вашето дете – не се отчайвайте, проверете (без да се самозаблуждавате) за други възможни причини за тези признаци. Ако се окаже, че причината се крие в употребата на наркотици, не отричайте проблема поради страх и срам, тъй като това ще е допълнителна пречка за решаването му. Знайте, че ако потърсите помощ, може да откриете ефективни начини, за да се преборите. Търсете, не се отказвайте и показвайте своята решимост и непоколебимо желание да помогнете на детето си през трудните моменти, които му предстоят. □

Из интернет-сайта: <http://teens-in-crisis.com>

ЩО Е ДОМАШНО НАСИЛИЕ?

Домашното насилие е всяко действие на физическо, сексуално, психологическо насилие на една личност спрямо друга, когато те са в семейна, родствена или близка връзка и най-често живеят заедно. То винаги включва контролиране на другата личност и я кара да се чувства зле и изплашена.

Формите на домашно насилие са най-често:

- а) физическо насилие – блъскане, зашлевяване, ритане, спъване, дърпане на косата, удране с юмруци, душене и др.;
- б) сексуално насилие – принуждаване на някого да извърши сексуален акт или други сексуални действия, без той/тя да желае;
- в) психологическо насилие – постоянна критика, заплахи за нараняване на някого, на негови близки или домашни любимци и др.

Ако живееш в насилие у дома си, помни, че ти, твоите братя и сестри и родителят ти, който е насилван, не сте виновни. Този, който упражнява насилие, носи пълна отговорност за своите действия.

Ти може би не разбираш защо насилваният ти родител търпи – той може да не знае какво да прави и къде да отиде или може да не знае как е най-добре да постъпи.

НАЙ-ВАЖНОТО ОБАЧЕ Е ДА КАЖЕШ НА НЯКОГО КАК СЕ ЧУВСТВАШ.

КАКВО ДА НАПРАВИШ, АКО СИ ЖЕРТВА НА НАСИЛИЕ:

- ➔ **Не се обвинявай!**
- ➔ **Разкажи на някого** – на приятел, училищен психолог, педагогически съветник, възрастен, на когото се доверяваш; говори с родителя си, който също е жертва, за чувствата си, въпреки че може да се страхуваш!
- ➔ **Направи си план за действие при опасност от насилие** – помисли как да се предпазиш:
  - а) **избягвай насилника** и не заставайте на пътя му ти или братята/сестрите ти, ако усетиш, че приближава пристъп на ярост;
  - б) **пази на достъпно за теб място телефонни номера**, на които да се обадиш при нужда;
  - в) **дръж на достъпно място резервни ключове** за вкъщи и други необходими ти вещи!
- ➔ **Потърси помощ** – обади се в полицията, на близки, на които имаш доверие! ☐

КАК ДА РАЗГОВАРЯМЕ С ДЕЦАТА ЗА НАСИЛИЕТО

Добре би било възрастните да предразполагат децата към разговори, свързани с техните чувства и притеснения, породени от темата “Насилие”.

- ↳ Оставете детските безпокойства и грижи да ви насочат в разговора.
- ↳ Опитайте се да разберете гледната точка на децата.
- ↳ Нека не оставяме децата с убеждението, че това, което имат да ни кажат, не е важно.
- ↳ Независимо какъв е отговорът на детето, ние внимателно и с разбиране трябва да изслушаме това, което то иска да сподели.
- ↳ Редно е да уважаваме правото на децата да не говорят за нещо, което не се чувстват готови да споделят.
- ↳ Малките деца особено силно се нуждаят от чувството за сигурност. Те трябва да са убедени, че възрастните хора могат да се справят с трудните теми и силните чувства.

Препоръчваме децата да гледат телевизионни предавания за трагедии и насилие винаги в присъствието на родител или възпитател. □

*Из поредицата “Училище за родители”
ОУ “Св. Кл. Охридски” – Бургас*

Чували сте, че пътуванията в чужбина крият рискове от попадане в Трафик! Това не са само слухове...

КАК ДА ПРЕДПАЗИМ ДЕЦАТА

СИ ОТ ПОПАДАНЕ В ТРАФИК?

ПРЕДИ ТРЪГВАНЕ ЗА ЧУЖБИНА:

- ↳ Бъдете внимателни и предпазливи!
- ↳ Обсъдете с близки и приятели поканата за екскурзия, гостуване или работа в чужбина!
- ↳ Не се доверявайте, дори ако предложението е от близки или приятели!
- ↳ Обръщайте се само към лицензирани фирми за работа и подбор!
- ↳ Научете всичко за предлаганата работа!
- ↳ Подписвайте само ясни договори, които са на български език!
- ↳ Информирайте семейството си за заминаването в чужбина и за целта на заминаването!
- ↳ Оставете копие от паспорта си у дома!
- ↳ Не давайте документите си на никого освен на граничните власти и полицията!

- ↳ Запишете си телефонния номер на българското посолство в страната, в която отивате!
- ↳ Уговорете с близък или приятел контролно обаждане, както и резервен вариант в случай на опасност!
- ↳ Ако имате съмнения, обадете се на телефон 02 981 7686 – денонощна гореща линия!

КОГАТО СТЕ В ЧУЖБИНА:

- ↳ Не давайте паспорта си на никого!
- ↳ Ако ви откраднат паспорта или го загубите, незабавно се обърнете към българското посолство или към полицейски участък!
- ↳ Обаждайте се на семейството си или близки и приятели според предварително направена уговорка!
- ↳ Съобщавайте всяка промяна в адреса си!
- ↳ При нужда потърсете помощ в българското посолство или в най-близкия полицейски участък! Те знаят как да ви помогнат!
- ↳ Ако имате неприятности в чужбина, наберете 00359 2 981 7686 – денонощна гореща линия!

**ОБСЪДЕТЕ ТЕЗИ ПРАВИЛА С ДЕЦАТА СИ!
ПОМОГНЕТЕ ИМ ДА НАПРАВЯТ ПРАВИЛНИЯ ИЗБОР! □**

ПОЗИТИВНИ ИЗБОРИ НА РОДИТЕЛИТЕ

ВЪВ ВЪЗПИТАНИЕТО НА ДЕЦАТА

ДАВАЙТЕ НА ДЕЦАТА СИ ПРИМЕР НА ДОБРО ПОВЕДЕНИЕ!

Деца се учат като подражават на другите. Те ще копират и вашите постъпки.

ПРОМЕНЯЙТЕ ОКОЛНАТА СРЕДА, А НЕ ДЕЦАТА!

По-добре е да държите ценни, опасни и чупливи предмети извън досега на детето, отколкото да го наказвате за неговото естествено любопитство.

ИЗКАЗВАЙТЕ СВОИТЕ ЖЕЛЕНИЯ ПОЗИТИВНО!

Казвайте на децата какво да правят, а не само какво не трябва да правят.

Поставяйте изпълними изисквания.

Не забравяйте да се запитате дали вашите изисквания отговарят на възрастта и състоянието на детето. Бъдете търпеливи, ако детето е още много малко или ако е болно или изморено.

НЕ СЕ ОСЛАНЯЙТЕ ПРЕКАЛЕНО НА НАГРАДИ И НАКАЗАНИЯ!

Колкото по-големи стават децата, толкова по-малък е ефектът от наказанията и наградите. Обяснявайте причините за своите решения.

Преговаряйте с по-големите деца, а с по-малките прилагайте тактиката на отвличане на вниманието.

ИЗБЕРЕТЕ ВЪЗПИТАНИЕ БЕЗ БОЙ И КРЕЩЕНЕ!

Понякога може да ви се струва, че боята е ефикасна и да се увлечете да удряте по-силно детето, за да постигнете същия резултат. Да крещите на децата или непрекъснато да ги критикувате, също може да бъде вредно и да доведе до трайни емоционални затруднения. Такива наказания няма да помогнат на детето да развие чувство за самоконтрол и уважение към другите.

ЗАМИСЛЕТЕ СЕ... ТЕЗИ ФАКТИ МОГАТ ДА ВИ УЧУДАТ...

Понякога непослушанието и недисциплинираността са показатели за здравето на детето.

Децата по природа са любопитни и изпълнени с ентузиазъм. Това е причината понякога поведението им да е такова, че на родителите им се струват непослушни, но би било много чудно, ако детето не пробва нови неща или пък не прави грешки. Това не означава, че на децата трябва да се позволява всичко. Трябва да знаят правилата, задължителни за вашето семейство, и да се научат да сътрудничат с другите. За да им помогнете да развият самоконтрола у себе си, се изисква време и търпение.

ДЕЦАТА ЧЕСТО НЕ РАЗБИРАТ ЗАЩО ГИ НАКАЗВАТ...

Изследванията показват, че правилата на възрастните са често много неясни за децата. Децата не винаги разбират какво лошо са направили, особено след като са им ударили плесница, тъй като са сърдити и притеснени, за да мислят спокойно.

ДЕЦАТА ИМАТ ПРАВО НА ПОЗИТИВНИ ВЪЗПИТАТЕЛНИ МЕРКИ!

България е задължена да спазва Конвенцията на ООН за правата на детето. Тя гласи, че децата имат права, а едно от тях е правото на защита от всички форми на физическо и психическо насилие и преднамерено унижение.

КАТО ДАВАМЕ НА ДЕЦАТА ВЪЗМОЖНОСТ ДА ПРАВЯТ ИЗБОР, ИМ ПОМАГАМЕ ДА СЕ ДЪРЖАТ ПО-ДОБРЕ!

Не се карайте на децата за незначителни неща. Позволявайте им да правят собствен избор – сами да решават какво ще облекат или какво ще ядат, за да не се чувстват засегнати от това, че ги контролирате непрекъснато. Такъв подход помага да се избегне раздразнение или неприятно поведение от страна на децата.

ХВАЛЕТЕ И ОКУРАЖАВАЙТЕ ДЕТЕТО СИ!

Насърчавайте детето, когато виждате, че полага усилия да се държи добре. Хвалете го за доброто му поведение и се стремете да пренебрегвате неправилното.

Колкото повече натяквате на детето, толкова по-малко ще ви слуша; помислете как натякването би прозвучало на някой възрастен. Извинете се, ако сте постъпили неправилно.

ОГРАНИЧЕНИЯТА СА ПОЛЕЗНО НЕЩО И В НАЙ-ЛЮБЯЩОТО СЕМЕЙСТВО!

Да бъдеш родител, означава и да очертаваш граници. Не забравяйте, че е нормално детето да изпробва тези граници. Това не е непослушание, а част от процеса на учене. Децата се чувстват сигурни, ако вие спазвате границите, които сами сте очертали, стига да са разумни, дори и да се оплакват от тях от време на време.

ИЗСЛУШВАЙТЕ ВНИМАТЕЛНО ДЕТЕТО СИ!

Интересувайте се какво прави и какво чувства вашето дете. Успокойте го, че силните чувства са в реда на нещата, стига да са изразени по подходящ начин. Колкото по-често правите това, толкова по-рядко ще ви се налага да стигате до наказания.

ВСЯКО ДЕТЕ ИМА ГОЛЯМА НУЖДА ОТ ОБИЧ!

Обичта е най-важният елемент на позитивното възпитание. Колкото по-често показвате на детето своята обич, като го прегръщате, целувате и му казвате "Обичам те", толкова по-силно детето ще иска да докаже, че я е заслужило. Вашата обич помага на детето да бъде уверено в себе си и да има самочувствие.

УСТАНОВЕТЕ ПРОГРАМА ЗА ДЕНЯ!

Малките деца ще се чувстват по-сигурни и по-лесно ще се избегне конфликт, ако има ясна програма за деня. Те са по-доволни, когато има въведени постоянни часове за ядене, сън или свободни игри.

ВЪВ ВСЯКО СЕМЕЙСТВО СА НЕОБХОДИМИ ОПРЕДЕЛЕНИ ПРАВИЛА!

Все пак с малките деца бъдете по-гъвкави. След като вече сте установили правилата във вашето семейство, придържайте се към тях. Децата ще се чувстват много объркани, ако днес им налагате едно правило, а на другия ден го отмените. Понякога извън къщи са необходими други правила, които трябва да бъдат обяснени на детето.

НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ СОБСТВЕНИТЕ СИ ПОТРЕБНОСТИ!

Ако усетите, че възпитанието на децата ви дотежава и че търпението ви се изчерпва, отделете малко време само за себе си. Направете нещо, което ви е приятно. Ако усетите, че губите контрол върху себе си и всеки момент може да се развикате на детето или да му се скарате, излезте за малко, успокойте се и бройте до десет. . .

ДА ВИЖДАТЕ СВЕТА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ДЕТЕТО!

Да си представяте какво чувства то, е ключът за разбиране на неговото поведение. Спомнете си как сте се чувствали, когато сте били дете, и колко неразбираем ви се е струвал светът на възрастните, когато са се отнасяли с вас несправедливо.

УВАЖАВАЙТЕ ДЕТЕТО СИ ТАКА, КАКТО БИХТЕ УВАЖАВАЛИ ВЪЗРАСТЕН!

Позволявайте му да участва във вземането на решения, особено в решения, които пряко го засягат. Изслушвайте внимателно неговото мнение. Ако ви се прииска да му кажете нещо оскърбително, помислете как то би прозвучало на някой възрастен. Извинете се, ако сте постъпили неправилно. □

ИЗ ДЕЙНОСТТА НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ВЪЗПИТАТЕЛИ ВЪВ ВАРНА

ДА СЪЗДАДЕШ ДОВЕРИЕ

С., на 16 години, ми е възложен за възпитателен надзор от местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (МКБППМН) след разгледано възпитателно дело по повод употреба и продажба на марихуана.

С. е единствено дете; често заявява, че ще се самоубие и заставя на ръба на прозореца. Има баба по майчина линия с тежка психоза, която е три опита за самоубийство. С. израства без баща. Има черепно-мозъчна травма със загуба на съзнание, страх от затворени пространства, хипертония. С. е пенсионер по болест за посттравматична характеропатия. Не посещава училище и се обучава по индивидуална програма. Живее в бедност. Приятелите му са или крадци, или наркозависими и му влияят лошо. През изтеклите месеци се наложи смяна на обществения възпитател и в началото С. не се явяваше редовно на уговорените срещи. Майка му упражнява строг родителски контрол, но той не се подчинява.

Още през първите месеци се разбира, че има богат опит с психоактивни вещества, включително бензодиазепини, алкохол, психостимуланти, екстази, халюциногени, марихуана и героин. Понякога участва в сбивания в дискотеките и идва на срещите с контузни рани или има конци за вадене, за което му съдействам. Често го викат и в полицията за разпит по повод кражба на GSM-апарати или като свидетел по различни дела за кражди.

Започвам работа за спечелване на доверието му. Говорим за наркотиците, за правото да избираш, за това да знае кое до какво води. Настойчиво и методично работя с него и майка му да преодолеем напрежението, да продължи да учи и да ги убедя, че за него е най-добре да се лекува в болница, да влезе в наркологично отделение за детоксикация и лечение. Най-голяма съпротива С.

има към болничното лечение, тъй като е със страх от затворено пространство и само мисълта, че ще стои в болнична стая, го ужасява. Става напрегнат и декларира самоубийствено поведение. След повече от година работа, множество срещи, увещания, търсене на съдействие от други колеги С. започна да съдейства.

Поради изброените причини и по желание на майката възпитателният надзор е удължен от МКБППМН. Впоследствие С. доброволно постъпва в болница. Установява се, че покрай инжектирането на хероин се е заразил и с хепатит С. Буен, конфликтен, на втория ден той е изписан от болницата.

Отново работата ми е да го убеждавам, да говорим за бъдещето, за рисковете, за ценностите, за загубите. Следват още две доброволни хоспитализации. Има трудности поради това, че е непълнолетен, да премине на метадонова програма или да замине в комуна. С навършването на 18-годишна възраст С. е снет от възпитателен надзор поради навършване на пълнолетие.

Сега С. е включен на метадонова програма, спрял е наркотиците и е под активно наблюдение. Майка му оказва адекватен контрол. Все още имат проблеми и инциденти - блъснат е от лека кола, след като негови "приятели" му сипват в кафето амфетамини.

С. ме търси все още при различни ситуации и трудности. Срещам се и с неговата баба, която преди месец е направила пореден опит за самоубийство със свръхдоза медикаменти.

С. остава рисков за извършване на нови противоправни деяния и самоубийство, но са постигнати и важни резултати. Той има доверие в институциите и знае къде да търси помощ. □

Д-р Яни Стефанов
обществен възпитател

МОЯТ ПРЪВ СЛУЧАЙ В МЕСТНАТА

КОМИСИЯ ЗА БППМН

Момчето, с което работих за първи път като обществен възпитател, беше почти на 18 години.

А. Г. е интелигентен, строен, изобщо – симпатичен. Заедно с други момчета беше участвал в кражби и жесток побой над друг младеж. От полицията подават сигнал на МКБППМН. След възпитателно дело и наложена мярка “Поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател”, бях определена за обществен възпитател на А. Г. и започнах индивидуална работа с момчето.

Първото нещо, което направих, бе да се свържа с родителите на младежа. Бяха много загрижени за А. Г., а той бе в дълбок конфликт със семейството си. Родителите в началото ме приеха с известно недоверие.

Майката е с висше образование. Има престижна професия. Бащата е със средно образование, negliжиран в детството, израснал е в институции. Родителският стил на възпитание е свръхпротекция. Във възпитанието доминира майката, която не умее да поставя граници и да определя правилата или ако успее да го направи, е непоследователна в изискванията си, склонна е да оправдава и най-неразумните действия и решения на детето, конфронтира се с преподавателите и връстниците на А., като търси в тях вината за проявите на сина си.

А. Г. израства като детето – център на Вселената, като малкия “идол”. От рано започва да се възприема като значим. Това повдига самооценката му, създава му чувство за безнаказаност и провокира поведение, което преминава отвъд социалните норми.

През юношеството А. Г. започва да се проявява като “непослушното, лошото” дете, което създава проблеми вкъщи, в училище. Реакциите му са бунтарски прояви. В общуването с околните демонстрира остро агресивно поведение, склонност към насилие, непрекъснато се опитва да доминира. Търси да се утвърди в младежки групи с противообществени прояви, но трудно намира истински приятели.

В началото А. беше настроен негативно към всичко и към всички. Имах впечатлението, че цялата загриженост, с която го обгръщаха родителите, просто му идваше в повече. Родителите бяха прекалили с грижите за единственото си дете.

Първоначално се налагаше да се срещнем на няколко пъти с А., преди да започна работа с родителите му. Още в началото предложих на момчето доверието да е основата на нашето общуване, защото само така съвместната ни дейност ще е пълноценна. Споразумяхме се той да ми се доверява; от своя страна, аз също бях съвсем честна с него.

Второто нещо, което извоювах, беше отговорността. Научи се на отговорно поведение, започна сам да споделя проблемите си. Така можех да проследя развитието му. Започна да идва при мен с желание. В работата си с А. разчитах и на доброто взаимодействието с класния му ръководител.

Доста усилия изискваше общуването ми с майка на момчето. Постепенно тя започна да ми има доверие и разбра колко е важно всички да се обединим, за да бъде помощта за А. пълноценна. Консултациите при психолог от Консултативния кабинет за социална превенция към МКБППМН допринесоха отношенията на майката с А. да се променят значително. А и самото момче желаше промяна.

През петте месеца, през които работих с А., успях да постигна пълноценен контакт с момчето и неговите родители, да преодолея бариерите, да въведа ефективен модел на междуличностно и професионално общуване, да мотивирам А. и неговите родители за участие, сътрудничество и насоченост към постигане на промяна в поведението на момчето.

Сам А. достигна до извода, че е необходима корекция в избора на него модел на поведение и че е необходимо съобразяване с общоприетите социални норми. Заедно отработихме модели за успешно общуване с родителите, приятелите, в училище и пр.

Горда съм от това, което постигнах с момчето. След навършване на пълнолетие А. не е под надзор на обществен възпитател, но си оставаме приятели. Често се обажда и желае да се срещнем заедно с приятелката му и да разговаряме за техните бъдещи съвместни планове. □

Виктория Шереметова
обществен възпитател

(Става дума за момиче на 15 години, което беше обявено от полицията за дете с най-голям брой бягства от дома за една година, регистрирани в национален мащаб)

1. Динамика на развитие на проблема

Установи се наличие на тежки психотравми в ранното детство и възрастта 10 – 11 години (по данни на майката). Особено трудно М. преживява боледуването и смъртта на бащата, който е идеализиран от детето и е “добрият родител”.

След смъртта му майката има нов партньор, който не е приет и не е “одобряван” от М. Тя проявява негативизъм и агресия към двамата. Мечтае да си “възвърне” старото семейство, и най-вече липсващия родител. С този период е свързана и негативната промяна в поведението на момичето.

2. Анализ на отношенията “майка-дъщеря”

Липсва здрава емоционална връзка. От страна на майката се изискват послушание, ред, чистота и успехи в ученето. Грижите за детето са реализирани чрез материална сигурност, контрол и стимулиране на интелектуалното развитие. Не се удовлетворяват потребностите му от емоционален контакт, приемане и разбиране, които е получавало (по думите му) от починалия баща. Постепенно се оформят напрегнати и противоречиви отношения между майката и детето. Чести са конфликтите и с пастрока. Започват скандали и бягства от къщи, манипулиране и лъжи, отказ от училище, проблемни контакти с неподходящи младежи и др.

3. Съдържание на работата

↳ Поправителна работа с М.:

Работено беше по преодоляване конфликтите и комплексите, които стояха в основата на асоциалното поведение. Нестабилността и незрелостта на емоциите също бяха обект на работа. За целта беше отделено продължително

време за преработка на негативните и стресиращите фактори в живота на М. Въздействано бе върху самопознанието, както и върху преодоляването на манипулативността и нестабилността в поведението.

↳ Консултативна работа с майката:

Тя беше насочена към промяна на отношенията с дъщерята: отказ от поведение на дистанцираност и агресия; преодоляване на неудобството от проявите на М. ("Тя е моето наказание!"); осъществяване на по-топъл и по-близък контакт. Основен акцент на работата беше справянето с безпомощността и пасивността на майката, безсилието да се справи с проблемите на момичето.

Бяха положени и грижи за стабилизация на семейството, както и включването на М. в новата семейна общност.

3. Резултати:

- ↳ Основна положителна промяна е преустановяването на бягствата от дома, както и постепенното намаляване на другите асоциални прояви;
- ↳ След продължително прекъсване момичето продължи основното си образование;
- ↳ Леко подобрен е самоконтролът, емоционалната сфера бележи стабилизиране;
- ↳ Отчита се известно нормализиране на взаимоотношенията в семейството – взаимно приемане и по-добри взаимоотношения. М. беше включена в плановете на семейния бизнес.

Работата по случая продължи 20 месеца. □

*Д-р Цветанка Маринова,
обществен възпитател*

ОТГОВОРНОТО РОДИТЕЛСТВО

“Всички щастливи семейства си приличат, всяко нещастно семейство е нещастно посвоему...”

Така започва класическият роман на Л. Н. Толстой “Ана Каренина”. Няколкогодишната ми работа в МКБППМН при район “Приморски” – гр. Варна, потвърждава думите на руския класик. Срещам много деца, извършили противообществени прояви. И семействата им по различен начин приемат това – едни се срамуват, други омаловажават правонарушението, а трети се опитват да помогнат на детето си да избере правилната посока. С най-голяма болка си спомням за М. П., с когото работих около четири години.

М. П. е на 13 години. Повтаря пети клас заради безпричинни отсъствия. Вечер не се прибира вкъщи – прекарва времето си в компютърната зала. През деня спи. Междувременно извършва кражба. Наложена му е възпитателна мярка по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните – “поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател”.

Семейството на М. П. не е стабилно. Майката и бащата ту се разделят, ту се събират да живеят заедно. Имат две по-големи деца, с които нямат проблеми. Бащата е алкохолик. Приема постъпката на сина си като “момчешка лудория”. Майката показва загриженост. Разговаря с директора на училището за възможността М. да продължи образованието си, споделя с мен за някои от постъпките на М., но не е искрена докрай. Бабата, която живее при семейството, е истински загрижена за внука си. Тя споделя с мен тревогите си. Разбрала е, че пуши “трева”, но не иска дъщеря ѝ и внук ѝ да разберат, че е доверила това на обществения възпитател.

Първите срещи с М. и майка му протичат много трудно. Майката се опитва да го оправдае, да омаловажи постъпката му, а той се крие от мен или стои забил поглед в земята. Минават доста срещи, разговори.

Постепенно М. започна да разговаря с мен, да споделя мечтите си. **Да, той имаше мечти!** Разбра, че може да ми се довери и че моето желание да му помогна е искрено. С майка му направихме всичко възможно да завърши шести клас. Седми клас завърши в самостоятелна форма на обучение. През този период нямаше извършени правонарушения. Радвахме се за него и мислехме, че съзрява, че е осъзнал постъпките си и ще удържи на обещанието си да не се замесва повече в рискови ситуации. Освен това желанието му беше да продължи обучението си в осми клас в редовна форма на обучение.

Започна училище и оплакванията не закъсняха – заплахи за побой, изнудване на по-малките ученици за пари, конфликти с продавачите от околните магазинчета. На първия педагогически съвет бе взето решение М. П. да премине на самостоятелна форма на обучение. Учителите изказваха противоречиви мнения за него. С тях той се държи възпитано, в малкото часове, които е посетил, не е създавал проблеми. Това обстоятелство, настойчивостта на майка му, моята помощ и неговото желание му помогнаха да си вземе всички изпити и да завърши осми клас. Но радостта не продължи дълго.

Един следобед М., минавайки край училище, спира малко дете, заплашва го и му отнема парите. Детето обаче реагира бързо – звъни по GSM-а на баща си, който е полицаи и след броени минути пристига патрулката. М. е задържан. Но поради това, че е непълнолетен, делото му отново бе изпратено в МКБППМН. Тричленният състав по възпитателното дело този път взе решение да наложи най-строга мярка – предложение до Районния съд за “настаняване във възпитателно училище-интернат”.

Семейството на М. реши, че ще използва всички средства, за да не бъде приложена тази мярка. Те не обясниха на М., че е нарушил закона, че е изплашил едно дете до смърт, че не това е начинът да се сдобиеш с пари. Напротив! Обвиняваха детето (*“Какво толкоз е станало!”*), бащата на жертвата (*“Нали е полицаи! Него ще защитава, ами, кого...”*), комисията... Наеха адвокат в съда, който пледира за промяна на мярката и съдът взе решение да не потвърди мярката, предложена от МКБППМН. А М., доволен и с пораснало самочувствие, замина да учи в друг град. Прекратихме възпитателния надзор над М., тъй като вече не живееше в нашия град.

С майката се срещаме понякога и тя разказваше, че той се е променил, че твърдо е решил да завърши средно образование. Оказа се, че тя отново е спестила някои неща около сина си. Веднъж, на излизане от училище, видях в двора позната физиономия. В първия момент не се досетих, че това е М. – пребледнял, с дълга неизмита коса, с ръкавици. Учудих се, защото беше краят на май – денят беше слънчев и ръкавиците – ненужни. Отпаднал, с много болка в гласа ми каза, че от месец не се е прибирал вкъщи. С ръкавици е, защото не си е рязал ноктите – показа ми ги! Станал е наркоман, на хероин е, има среща с психолог. Искал да ме види, да види училището. Отдохме да му купя закуска, но отказа – ставало му лошо. Предпочитал кафе. Обеща, че ще се обади на майка си и тръгна за срещата си с психоложката.

Минаха месеци, година. Не знаех нищо за М. – родителите се преместиха на нов адрес. Той навърши пълнолетие, но аз често мислех за него и за това, дали ще успее да подреди живота си. Разбрах от други деца, че не работи и се дрогира. Преди известно време прочетох във вестниците, че 20-годишен наркоман е задържан и осъден по бързата процедура. Това беше той – М.П.

Стана ми мъчно за пропиления му живот и оттогава се питам – *КОЙ Е ВИНОВЕН ЗА ТОВА?* И все си мисля, че ако не беше тази криворазбрана родителска любов, която, вместо да осъди проявата му като дете, я омаловажи и му показа, че законът може и да се заобикаля, М. П. днес нямаше да е в затвора.

А той имаше мечти... □

*Елена Вълчева,
обществен възпитател*

ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ СИНХРОН МЕЖДУ ИНСТИТУЦИИТЕ

Когато бях назначена за обществен възпитател на А., той беше на 14 години. Основание на местната комисия за БППМН за налагане на мярката “Надзор на обществен възпитател” беше хулиганска проява, извършена от него и компания приятели. Нямаше други противообществени прояви.

Познавах го отдавна, тъй като работя като педагогически съветник в училището, в което той учи.

Той е българин, произхожда от четиричленно семейство. Родителите са със средно и основно образование, работят в сферата на услугите. Семейството живее на квартира във Варна. При проведените разговори и наблюдения се установи намален родителски контрол, честа злоупотреба с алкохол от бащата. Друг неблагоприятен семеен фактор за А. бе по-големият му брат, също проявен.

А. е здрав физически, без мотивация за учене, но с желание за работа. До пети клас е бил много добър ученик, след това се променя приятелската му среда и това дава отражение върху неговото поведение.

При консултациите с него забелязах съжаление за необмислената постъпка, която е извършил и желание да я поправи. С интерес посети организирания кабинет от МКБППМН в консултативния кабинет тренинги, консултациите, на които разговаряхме на различни теми, които го вълнуваха. Нашите разговори продължиха и в училище, където аз наблюдавах неговото поведение, бях в постоянен контакт с учителите, които му преподават. Осъществявах срещи с родителите и посещения в дома.

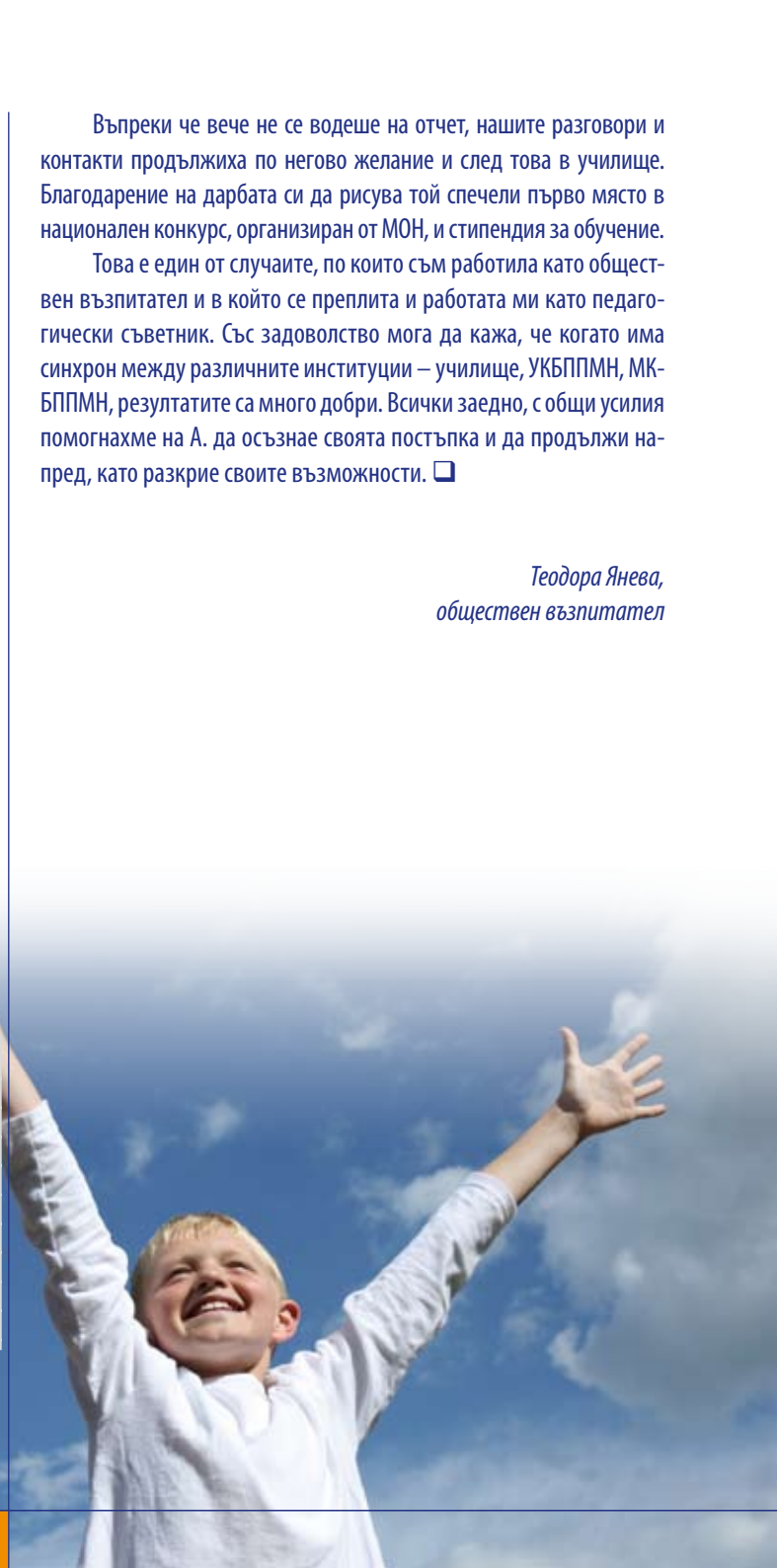
А. активно се включи и в училищния живот – мероприятия, състезания, конкурси.

Когато изтече година от назначаването на обществен възпитател, направих предложение за снемане от индивидуално-възпитателен надзор.

Въпреки че вече не се водеше на отчет, нашите разговори и контакти продължиха по негово желание и след това в училище. Благодарение на дарбата си да рисува той спечели първо място в национален конкурс, организиран от МОН, и стипендия за обучение.

Това е един от случаите, по които съм работила като обществен възпитател и в който се преплита и работата ми като педагогически съветник. Със задоволство мога да кажа, че когато има синхрон между различните институции – училище, УКБППМН, МК-БППМН, резултатите са много добри. Всички заедно, с общи усилия помогнахме на А. да осъзнае своята постъпка и да продължи напред, като разкрие своите възможности. □

*Теодора Янева,
обществен възпитател*

Към Общинската комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните функционираат два Центъра за социална превенция (ЦСП) и пет Консултативни кабинета за социална превенция (ККСП). В Центровете и Кабинетите за социална превенция се извършва консултативна, възпитателно-корекционна дейност на деца на възраст 8-18 години и техните родители, както и дейности по програми и проекти, свързани с превенцията на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Дейността в ЦСП и ККСП е насочена към преодоляване отклоненията в поведението на децата, съдействие за добри взаимоотношения между родители и деца, подпомагане на родителите по въпросите на възпитанието. В Центровете и кабинетите работят детски психиатри, психолози, психотерапевти, социални работници, педагози.

Консултациите са безплатни и се извършват при пълна поверителност.

НАШИТЕ КООРДИНАТИ:

ЦЕНТЪР ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ- РАЙОН "ПРИМОРСКИ"

ул. "Ген. Цимерман" №33, тел. 621-139, координатор: *Димитър Георгиев.*

В Центъра по график работят: д-р Милена Топалова – детски психиатър, Димитър Георгиев – психолог, Боряна Чалъкова – психолог, обществени възпитатели-педагози.

ЦЕНТЪР ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ- РАЙОН "ВЛАДИСЛАВ ВАРНЕНЧИК"

ж.к. "Вл. Варненчик", търговски комплекс, до блок 20, тел. 510-664.

За информация: Св. Райкова – секретар на МКБППМН, тел. 57-57-55.

Центърът е отворен за консултации всеки работен ден от 15:00 до 18:00 часа.

В Центъра по график работят: д-р Яни Стефанов – психиатър, Величка Цонева – психолог, Тергана Драганова – психолог, Валентина Узунова – психолог, обществени възпитатели-педагози.

КОНСУЛТАТИВЕН КАБИНЕТ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ РАЙОН "ОДЕСОС"

бул. "Цар Освободител" №27, Младежи дом, ет.1, ст.4.

За информация: Миглена Илиева – секретар на МКБППМН, тел. 612-886

Кабинетът функционира всяка сряда и петък от 11:00 до 13:00 и от 16:00 до 18:00 часа.

По график работят: д-р Петър Петров – детски психиатър, Цветанка Маринова – психолог, Мария Генова – социален работник, Росен Панайотов – социален работник, обществени възпитатели-педагози.

КОНСУЛТАТИВЕН КАБИНЕТ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ- РАЙОН "МЛАДОСТ"

ж.к. "Трошево", бл.47.

За информация: Мая Василева – секретар на МКБППМН, тел. 511-613

По график работят: Цвета Стоянова – психолог, обществени възпитатели-педагози

КОНСУЛТАТИВЕН КАБИНЕТ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ РАЙОН "АСПАРУХОВО"

кв. "Аспарухово", ул. "Средец" №63, тел.370-961.

За информация: Елка Димитрова – секретар на МКБППМН, тел. 370-350

В кабинета по график работят: Бисерка Стамова – психолог, обществени възпитатели-педагози.

КОНСУЛТАТИВЕН КАБИНЕТ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ КМ. "КАМЕНАР"

км. "Каменар", ул. "Цар Симеон I" №25.

За информация: Янна Иванова – обществен възпитател, тел. 671-055; 671-323

КОНСУЛТАТИВЕН КАБИНЕТ ЗА СОЦИАЛНА ПРЕВЕНЦИЯ КМ. "ТОПОЛИ"

Км. "Тополи"; **За информация:** Татяна Гайдарова – обществен възпитател, тел. 742-485

ДЕЦАТА И НИЕ

Училище за родители

Творчески екип:

Дъбина Карлова – секретар на ОКБППМН –
Варна

Марийка Борачева – секретар на МКБППМН,
р-н “Приморски”

Светлана Райкова – секретар на МКБППМН,
р-н “Вл. Варненчик”

Елка Димитрова – секретар на МКБППМН,
р-н “Аспарухово”

Капка Николова – координатор на центрoвете
и кабинетите за социална превенция в община
Варна

© Редактор

Георги Венин

© Печат

“ПасатПрес” - Варна

© Предпечат и художествено оформление на корицата

Рекламна агенция “МООРЕА”

Варна 9002, ул. “Ген. Столетов” 12,
тел. (052) 642 871, e-mail: moorea@mail.bg
www.moorea-bg.com

ISBN 978-954-91907-8-6

